

**HATTAT İSMAİL ZÜHDİ
HAYATI, SANATI VE ESERLERİ**

Ali Ümran KOÇAKEL

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Doç. Dr. Yunus BERKLİ**

2017

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Ali Ümran KOÇAKEL

HATTAT İSMAİL ZÜHDİ HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Yunus BERKLİ

ERZURUM 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

21./06./2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "HATTAT İSMAİL ZÜHDİ HAYATI, SANATI VE ESERLERİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21.06.2017

Ali Ümran KOÇAKEL

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yunus BERKLİ danışmanlığında, Ali Ümran KOÇAKEL tarafından hazırlanan bu çalışma **14** / 06/ 2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İlahiyat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yunus BERKLİ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gülten GÜLTEPE

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Muhammet Lütfü Kındıgılı

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
RESİMLER DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL ZÜHDİ EFENDİ

1.1. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN HAYATI	2
1.2. AİLE ÇEVRESİ	7
1.3. SANAT ÇEVRESİ	7

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN SANATI

2.1. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN ZAMANININ SANAT ANLAYIŞI	16
2.2. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN SANATI	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

3.1. İSMAİL ZÜHDİNİN HOCALARI.....	48
3.1.1. Ahmed-i Hıfzı Bin Mehmed Bin Abdulcelil	48
3.2. İSMAİL ZÜHDİNİN TALEBELERİ.....	49
3.2.1. Mustafa Rakım Efendi (1171-1241/1758-1826)	49
3.2.2. İbrahim Şevki Efendi.....	51
3.2.3. Refet Efendi.....	51
3.2.4. Şükrü Efendi.....	52
3.2.5. Vehbi Efendi.....	52
3.3. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN ESERLERİ	52
SONUÇ.....	82

KAYNAKÇA	83
LÜGATÇE	84
ÖZGEÇMİŞ.....	88

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****HATTAT İSMAİL ZÜHDİ HAYATI, SANATI VE ESERLERİ****Ali Ümran KOÇAKEL****Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Yunus BERKLİ****2016, 88 Sayfa****Jüri: Doç. Dr. Yunus BERKLİ****Yrd. Doç. Dr. Gülten GÜLTEPE****Yrd. Doç. Dr. Muhammet Lütfü KINDİĞILI**

Bu tez çalışması Osmanlı Hat Sanatı Mektebi'nin önemli isimlerinden büyük Osmanlı Hattatı Mustafa Rakım Efendi'nin ağabeyi İsmail Zühdi Efendi hakkındadır. Zamanının Reis-ül Hattatını seviyesine çıkmış olan bu sanatkârimız vefatından sonra kardeşi Mustafa Rakım Efendi tarafından kurulacak Celi Sülüs Ekolünden önceki son basamak olması hasebiyle çok önemli bir mevki tutmaktadır. Kendisi Osmanlı Celi Mektebinin gelişme devrinin son halkasıdır.

İlk bölümde sanatkârımızın şahsı ve sanatı etrafında oluşan hayatını konu edindik. Hayatı hakkında fazla bilgimiz olmasa da sanat hayatının evinin tuğlaları olan çağdaş sanatkârları gündeme getirmeyi uygun bulduk.

İkinci bölümde İsmail Zühdi Efendi'nin sanatını ve sanat anlayışını incelerken uzun asırların birikimi olan hat sanatını tarihsel gelişimi içinde incelemeye gayret ettik ki, hattatımızın bu akış içerisindeki konumunu idrak edebilelim.

Üçüncü bölümde ise bu sanat hayatı ağacının kökleri ve meyveleri olan hocalarından, talebelerinden ve eserlerinden bahsettik. Sanat hayatının evveli olan hocaları ve ahiri olan talebeleri gözünden İsmail Zühdi Efendi'yi seyretmek çalışmamıza ayrı bir veçhe kazandırdı.

Anahtar Kelimeler: İsmail Zühdi Efendi, Hat Sanatı, Osmanlı, Celi Sülüs

ABSTRACT**MASTER THESIS****HATTAT İSMAİL ZÜHDİ LIFE, ART AND WORKS****Ali Ümran KOÇAKEL****Advisor: Assoc. Doç. Dr. Yunus BERKLİ****2017, Page: 88 Sayfa****Jury: Assoc. Doç. Dr. Yunus BERKLİ****Assist. Prof. Dr. Gülten GÜLTEPE****Assist. Prof. Dr. Muhammet Lütfü KINDİĞİLİ**

This thesis is about İsmail zühdi efendi –the brother of ottoman era calligrapher mustafa rakım efendi who was one of the prominent figures of ottoman calligraphy school. İsmail Zühdi Efendi, reisü-l hattat (the head of calligraphers) during his time, occupies a very important place since he represent the last step before the celi sülüs school that was founded by his brother following his death. He is the last link in the chain of development age of the ottoman celi school.

During the first we mentioned the personel and artistic life of İsmail zühdi efendi. Although we know little about his life we thought that it would be right to mention the contemporary artists that shaped his artistic legacy.

During the secont part we reviewed İsmail Zühdi Efendi’s art and the sense of it. We attempted to intertwine them with the historical development of calligraphy which was built up over many years so that we can understand the position of İsmail Zühdi Efendi.

During the third part we mentioned the teachers, students and works of him. Exploring İsmail zühdi efendi through the eyes of his teachers and students added an extra layer of aspect to our study.

Keywords: İsmail Zühdi Efendi, Hat, Ottoman, Celi Sülüs

KISALTMALAR DİZİNİ

c.	: Cilt
H	: Hicri
Hz	: Hazreti
Hızr	: Hazırlayan
İÜK	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
M	: Miladi
Md.	: Maddesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TİEM	: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. İsmail Zühdi Efendi'nin Kabrinden Genel Görünüş	4
Resim 1.2. Kabrinin Baş Taşı Kitabesi.....	5
Resim 1.3. Kabrinin Ayak Taşı Kitabesi	6
Resim 2.1. Şah Sultan Türbesi Kapı Üst Solundaki Celi Sülüs Ayet.....	30
Resim 2.2. Şah Sultan Türbesi Kapı Üst Sağındaki Celi Sülüs Ayet	30
Resim 2.3. Şah Sultan Türbesi İçindeki Celi Sülüs Ayetlerden Bir Parça	30
Resim 2.4. Hafız Osmana Ait Sülüs – Nesih bir Kıt'a	33
Resim 2.5. İsmail Zühdi'ye Ait Sülüs-Nesih Bir Kıt'a	34
Resim 2.6. İsmail Zühdi Efendi'ye ait sülüs-nesih bir kıt'a	38
Resim 2.7. Abdulkadir Şükrü Efendiye ait sülüs-nesih bir Kıt'a	38
Resim 2.8. İsmail Zühdi'ye ait Celi Sülüs Bir Levha.....	44
Resim 2.9. Mustafa Rakım Efendi'ye Ait bir celi Sülüs Levha	45
Resim 3.1. İsmail Zühdi Efendinin Mustafa Rakıma Verdiği İcazetname.....	51
Resim 3.2. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha	53
Resim 3.3. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha	54
Resim 3.4. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha	55
Resim 3.5. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha	56
Resim 3.6. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Yazı.....	57
Resim 3.7. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha	58
Resim 3.8. İsmail Zühdi Efendiye Ait Kuş Formunda Besmele	59
Resim 3.9. Hatice Hanım Mezar Taşı Kitabesi	61
Resim 3.10. İsmail Zühdi'ye Ait Nesih Kuran Sayfası	62
Resim 3.11. İsmail Zühdi'ye Ait Nesih Kuran Sayfası	63
Resim 3.12. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıta	64
Resim 3.13. İsmail Zühdiye Ait Nesih Dua Sayfası.....	65
Resim 3.14. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Hilve-İ Şerif Parçası	66
Resim 3.15. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıta	67
Resim 3.16. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıta	68
Resim 3.17. İsmail Zühdiye Ait Hilve-İ Şerif	69
Resim 3.18. İsmail Zühdiye Ait Hilve-İ Şerif	70

Resim 3.19. İsmail Zühdiye Ait Sülüs Nesih Meşk	71
Resim 3.20. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Meşk Murakkası	72
Resim 3.21. İsmail Zühdi'ye Ait Subhaneke Duası Meşki	73
Resim 3.22. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a	74
Resim 3.23. İsmail Zühdiye Ait Sülüs Nesih Yazı	75
Resim 3.24. İsmail Zühdiye Ait Karalama	76
Resim 3.25. İsmail Zühdiye Ait Karalama	77
Resim 3.26. Çeşme Kalıntısı	78
Resim 3.27. Çeşme Kalıntısı	79
Resim 3.28. İsmail Zühdiye Ait Şah Sultan Türbe Celi Sülüs Yazıları	80
Resim 3.29. İsmail Zühdiye Ait Şah Sultan Türbesi Celi Sülüs Yazıları.....	81

ÖNSÖZ

Bu tez, Osmanlı Hat Sanatı Mektebi'nde mühim bir yer tutan, ismi üstatların yanına yazılan ve 18. Yüzyıla mührünü basmış sanatkârların ekâbirinden Hattat İsmail Zühdi Efendi hakkındadır. Her ne kadar böyle büyük bir sanatkârı iki kapak arasına sıkıştırmak pek mümkün görünmese de kıyısında doğduğu Karadeniz kadar derin ve sırlı olan bu sanatkârımızı haddimizi de biraz zorlayarak incelemeye çalışacağız.

“Allah güzeldir güzeli sever” hadisine mazhar olmakla birlikte “Rütbelerin en yücesi ilim mertebesidir” hadisine de mazhar olan bu kudretli hattatımız, Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman yolunun takipçisi olmuş ve bu bayrağı hakkını vererek bir müddet taşıdıktan ve ileri götürdükten sonra kardeşi Mustafa Rakım Efendiye gönül rahatlığıyla teslim etmiştir.

İsmail Zühdi Efendi'nin hem Osmanlı Hat Mektebinde çığır açan kardeşi Mustafa Rakım ile olan hoca kardeş münasebeti hem de Osmanlı Celi Sülüs Mektebi şiiirinin son kafiyesi olan Sami Efendi üzerindeki etkisi merak konusu bir hal ve meseledir. Bir sanatkârın sanat hayatı ne kadar bereketli olabilir ki, iki büyük açılım ve inkişafın tohumu olabilsin?

Bu çalışmamın vücut bulmasında bana devamlı bir deniz feneri gibi yol gösteren başta Hocam Yunus BERKLİ, kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan Süleymaniye Kütüphanesi çalışanı Hattat Muhammed Nuri Çelikkaya, engin müktesebatını ve arşivini benimle paylaşan Hattat Nurullah Özdem ve beni cesaretlendirerek bu tezin tamamına ermesine vesile olan sevgili eşim Nihal Koçakel Hanımefendiye teşekkür ederim.

Erzurum 2017

Ali Ümran KOÇAKEL

GİRİŞ

Bu çalışmanın muhtevası Osmanlı Hat Mektebi'nde mühim bir mevkie çıkma şerefine nail olmuş 18. Yüzyılın güzide sanatçısı İsmail Zühdi Efendinin hayatı, sanatı ve eserleri üzerinde yapılmış incelemelerin sunulmasından ibarettir.

Hafız Osman Mektebinin önemli hattatlarından olan İsmail Zühdi Efendi Aklam-ı Sitte yazılarındaki ustalığı yanında celi yazıdaki kemalat arayışına yaptığı son bir katkı ile Celi Sülüs Mektebinin olgunlaşma devresinin mümessili Mustafa Rakım Efendi'ye basamak olmuştur.

Elbette ki, eski tarz celi sülüste bu kadar mahir ve hat sanatına, yazdığı kuş formundaki besmele ile farklı bakış açıları kazandıracak kadar hat sanatında derinleşmiş olan İsmail Zühdi Efendinin, kardeşi Mustafa Rakım Efendi tarafından kurulacak ve celi sülüste çağdaşı Mahmud Celaleddin Ekolünü unutturacak olan Celi Sülüs Ekolüne gerçek anlamda nasıl bir etki yaptığı merak-aver bir sorudur.

İşte bu yüzden İsmail Zühdi Efendinin sanat hayatı ve eserlerine ışık tutulması mecburiyeti ve mükellefiyeti bizi heyecanlandırmakta ve bu kilit ismin sanat dünyasının bütün güzelliğiyle ortaya çıkarılmasının fikir ve sanat hayatımıza renk ve değer katacağı umudu, kendisine olan borcumuzu kısmen de olsa ödeyebilmemiz hususunda bizi cesaretlendirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL ZÜHDİ EFENDİ

1.1. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN HAYATI

Aslında Şanizade Ataullah Efendi gibi bir vakanüvis ve tarihçi talebesi olmasına rağmen, maalesef İsmail Zühdi Efendi'nin hayatı hakkında bildiklerimiz çok azdır. Belki kardeşi Mustafa Rakım Celi Hat Mektebi'nde o büyük atılımı yapmasa iki kardeş hattat dikkatimizi bu kadar celp etmeyecekti.

Ordu'ya bağlı Ünye kazasında dünyaya gelen İsmail Zühdi Efendinin doğum tarihi belli değildir. Fakat 1761 yılında yazdığı Kuran'dan hareketle 1740'larda veya biraz daha erken doğduğu tahmin edilmektedir. Genç yaşta ilim tahsili için İstanbul'a gelen üstadımız, ilim tahsili yanında hat sanatıyla meşgul oldu. Sülüs ve Nesih yazılarını meşk edip icazete nail olan İsmail Zühdi Efendi "zühdi" mahlasını aldı. Kendinden önce yaşamış olan İsmail Zühdi'den (ö. 1144/1731) ayırt edilmesi için "yeni", "ikinci" ve "zühdi-i sani" olarak anılmıştır.¹

1180/1766 yılında icazet alan İsmail Zühdi Efendi daha sonraki yıllarda Reisü-l Hattatin unvanına layık görülmüştür.²

Sultan III Mustafa devrinde Enderun-ı Hümayun'a yazı hocası oldu ve vefatına kadar bu görevde kaldı. Enderun'daki yazı hocalığı dolayısıyla imzalarında Katib-i Saray-ı Sultani ve Hace-i Enderun-i Hümayun sıfatlarını kullanmıştır³.

1 Şevval 1221/12 Aralık 1806 tarihinde vefat eden İsmail Zühdi Efendi Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.⁴ Kabri Necati Bey Mezarlığı 1. Ada kısmındadır. Kabir kitabeleri kardeşi Mustafa Rakım (1758 – 1826) tarafından nazmedilip yazılmıştır. Baş taşı celi sülüs olup kitabe metni şöyledir:

Rahimehu'l-lahi Teala

Katib-i Saray-i Sultani

Ve Hazinu-l Kelami-r Rabbani

¹ Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyyeden Günümüze Hat Sanatı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2013, 32.

² Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 112.

³ Berk, *Devlet-i Aliyyeden Günümüze Hat Sanatı*, 34

⁴ Berk, *Devlet-i Aliyyeden Günümüze Hat Sanatı*, 33.

Reisu-l Hattatin Merhum

İsmail ez-Zühdi

Efendi Ruhiçün Fatiha

1221

Ketebehu Rakım el-maruf

Bi ahi-l merhum

Ayak taşı kitabesi de celi talik hattı ile olup metin şu şekildedir:

Ruhiçün lillahi-l fatiha

Deriğa hoş nuvisan-ı zamanın Zühdi-i üstadı

Vefat etti kim asariyle zeyn olmuştu her mahfil

Kalem dud-i dilin kıldı mürekkeb yazdı tarihin

Kuburi eyledi hattat zühdi ah kim menzil

Fi 1221 yevmi-l dil

Ketebehu Rakım el-müderris ğufire lehu

Ve li ahihi-l merhum⁵

⁵ Süleyman Berk, *Hattat Mustafa Rakım Efendi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, 42.

Resim 1.1. İsmail Zühdi Efendi'nin Kabrinden Genel Görünüş

Resim 1.2. Kabrinin Baş Taşı Kitabesi

Resim 1.3. Kabrinin Ayak Taşı Kitabesi

1.2. AİLE ÇEVRESİ

İsmail Zühdi Efendinin babasının adı Mehmet olup lakabı Kaptan'dır. Zaten İstanbul'a babası tarafından getirilmiştir. Kardeşi Mustafa Rakım olup hem de kendisinin hat talebesidir.

Zevcesi Hesna Hanımdır. Hesna Hanım İbrahim adlı birisinin kerimesidir. Adile ve Fatimatüzzehra adında iki kız çocuğu ve bir de Mehmed Naif Molla adında bir erkek çocuğu vardır. Fatimatüzzehra İsmail Zühdi Efendi'nin vefatından bir yıl sonra dünyaya gelmiştir. Buradan anlaşılan odur ki ya ileri yaşta baba olmuştur ya da erken yaşta vefat etmiştir. Mahdumu Mehmed Naif Molla resmi kayıtlardan anlaşıldığına göre Haşim Efendi zamanında Darphane'de sikke hattatı olarak vazife görmüştür.⁶

1.3. SANAT ÇEVRESİ

Aşağıda bahsini edeceğimiz sanatkârlar İsmail Zühdi Efendinin çağdaşı olan sanatkârlardır. “Çevre” tabirinden kastımız elbette ki sosyal hayatın şartları çerçevesinde girilen ilişkiler değil, bir sanat dairesi etrafında tesis edilen etkileşim sonucu oluşan sanat hayatıdır.

Mehmed Salih (Çemşir Hafız) (ö. 1236/1820)

Kaleminin yani elinin sağlamlığı cihetiyle ağaçların en sağlamı şimşire benzetilen ve bu yüzden “Çemşir Hafız” olarak ün salan hattat, 454 adet Kur'an yazmakla ün kazanmıştır. Gayet olgun bir yazıya sahiptir. Atmeydanı'nda ve Yenibahçede iki çeşmenin üzerindeki yazılar onundur. Daha ziyade nesih yazıyla uğraşmıştır.⁷

Ömer Vasfi (Laz Ömer) (ö.1240/1824)

Trabzonlu olan hattat, Laz Ömer diye meşhurdur. Önce Hafız Yusuf, sonrada Yamakzade Salih Efendiden aklam-ı sitte yazılarını öğrendi. Enderun-u Humayunda yazı hocası olarak vazife yaptı. Habib Hat ve Hattatan'da onun Cezayirli Hasan Paşaya yazdığı eşsiz Kur'anın Kahirede Mısır hazinesinde olduğunu bildirir. Çok öğrenci

⁶ Talip Mert, *C.Ü.İ.F. Dergisi*, c. 18, 2014, 140

⁷ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 78.

yetiştirmiştir. Kasımpaşada kışla içindeki caminin, kışla kapılarının ve o çevredeki Hasan Paşa çeşmesinin celi yazıları onundur.⁸

Mahmud Celaleddin (ö. 1245/1829)

Aslen Dağıstanlı olup babası Şeyh Mehmed Efendi ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Doğum tarihi belli değildir. İlk yazı derslerini Ak Molla Ömer Efendi ve Hoca Rasim Efendinin talebelerinden Abdullatif Efendiden almıştır. Yamakzade Salih Efendi ve Ebubekir Raşid Efendiye yaptığı ders müracaatları dik başlılığı sebebiyle kabul görmemiştir⁹.

Bunun üzerine Hafız Osman Efendinin eserlerine bakarak kendini yetiştirmiştir.

Sülüs ve nesih yazıda kendine has güzel bir tavır yakalamış ve kuvvetli ve kudretli eserler ortaya koymuşsa da celi sülüste aynı başarıyı gösterememiştir. Açmaya çalıştığı çığır Mustafa Rakımın yolu karşısında tutunamamıştır. İsmail Zühdi Efendi ile yakın arkadaş olduğu rivayet edilmektedir¹⁰.

Mahmud Celaleddin Efendinin birçok mushaf, dua kitapları, hilye ve kıt'asının yanında Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi celi sülüs iç kuşak yazıları da kendine aittir.¹¹

Mehmed Vasfi (Kebecizade) (ö. 1247/1831)

Devrinin hoca hattatlarından. Sultan II. Mahmud'a hocalık eden hattatlardan biri olan sanatkar, çok öğrenci yetiştirmiş ve çok eser vermiştir. Kaynaklar onun 1181/1767 de icazet aldıktan sonra 20 Kur'an, 150 kadar Delail ve Enam, 1150 kadar dua name, 250 kadar Hafız Osman'ı takliden hilye, 230 kadar Murakka ve 300 kadar kıt'a yazmış olduğunu bildirmektedir. Hafız Osman ekolüne bağlıdır.¹²

Esma İbret Hanım (ö. 1194-?/1780-?)

Mahmud Celaleddinin eşi olan Esma Hanım, Serhasekiyan-ı Hassa (gözde cariyelerin amiri) Ahmed Efendinin kızıdır. Yazıyı eşi Celaleddin Efendiden öğrenerek icazet aldı. Hanımlar arasında pek rağbet görmeyen yazı sanatına ehemmiyet vererek en az eşi kadar bu sanatta ileri gitti. 15 yaşında yazdığı ve halen Topkapı Sarayı Müzesi

⁸ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 78.

⁹ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 43

¹⁰ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 103

¹¹ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 43,44.

¹² Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 79.

Kütüphanesinde bulunan hilyesinin arkasında verilen bilgiye göre; bu hilyeyi yazdıran Kaftancı Mehmed Salim Ağa, bunun bir kız tarafından yazılacağına inanmamış, fakat dostlarından hilyenin onun tarafından yazıldığını öğrenince Esmâ'ya “İbret” ünvanı verilmiş ve Mahmud Celaleddin ile evlendirilmiştir. Şeyh Murad Tekkesi bahçesinde eşinin yanında metfundur. Diğer bir hilyesi de TİEM'dedir.¹³

Yesari Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1213/1798)

İmad mektebinin Türkiye’de en büyük temsilcisi olan Mehmed Es’ad Efendi İstanbulludur. Anadan doğma çolak ve solak idi. Sol eliyle yazdığı için kendisine Yesari lakabı verilmiş ve bu lakapla meşhur olmuştur. Dedeade Seyyid Mehmed Efendi’den ders görerek nesta’lik yazıyı öğrendi ve icazet aldı. Katipzade Mehmed Refi’ ve İsmail Refik de kendisini tasdik edip icazetname verdiler. Veliyüddin Efendi Mehmed Es’ad Efendinin yazılarını görünce pek beğenmiş ve “Allah bu zatı kibrimizi kırmak için göndermiştir” dediği Tarih-i Cevdet’te kayıtlıdır. Hattat, medrese tahsilini ikmal ettikten sonra Sultan III. Mustafa zamanında sarayda yazı hocalığına tayin olmuştur. Yesarinin pek çok yerde eseri olmakla birlikte bir kısmı TSMK, TİEM ve İÜK’ndedir.

Yesarinin, Türkiye’de İran Nesta’lik Mektebi veya İmad Mektebinin tesiri altında inkişaf eden nesta’lik yazının en büyük en mühim ustası olması yanında asıl mühim hizmeti Türk Nesta’lik Mektebi’nin doğmasında başrolü oynamasıdır.¹⁴

Mehmed Emin Bey (1171-1254/1757-1809)

Sadrazam Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa’nın oğlu olan Emin Bey medrese bilgilerini okuyarak yetişti. Ayrıca edebiyat ve astronomi ile de iştigal etti. Nesta’lik derslerine devam ettiği Es’ad Yesariden icazetname aldı. Edirne ve Mekke rütbesiyle vazife gördükten sonra İstanbul Kadılığına yükseldi. 1806’da fiilen Anadolu sadaretine getirildikten sonra 1809’da vefat etti ve Eyüp Cami civarına defnedildi. Aslı Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonunda olan ve Son Hattatlar kitabına konulan bir kıt’adan anlaşıldığına göre kudretli bir ta’lik hattatıdır.¹⁵

¹³ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 133.

¹⁴ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 167,168.

¹⁵ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 172.

Arapzade Mehmed Sadullah Efendi (1180-1259/1767-1843)

Şeyhülislam Arapzade Ataullah Efendi'nin torunu ve Mehmed Arif Efendi'nin oğlu olan Mehmed Sadullah dini bilgiler tahsilinin yanında nesta'lik yazıya merak duyarak Yesari Mehmed Es'ad'dan ders gördü ve 1208/1794'te icazet aldı. Dini bilgiler tahsil etmiş olduğundan zamanla İstanbul Kadısı oldu. Sonradan Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Son olarak Reisü-l Ülema vazifesini ifa ettikten sonra vefat etti. Kabri İstanbul Çarşıkapı'daki aile mezarlığındadır.

Sanat hayatının ilk devresinde hocasının son devresinde de Osmanlı Türk Nesta'lik okulunun kurucusu Yesarizade Mustafa İzzet Efendinin üslubuna bağlı eserler vermiştir. Ünlü İranlı hattat İmadı takliden yazdığı bir kıt'a TİEM'ndedir.¹⁶

Yesarizade Mustafa İzzet Efendi (ö. 1264/1849)

Mehmed Es'ad Efendinin oğlu olan Mustafa İzzet Efendi İstanbul doğumludur. Medrese tahsilinin yanında nesta'lik öğrenmeye başladı. Babasından icazet almakla birlikte Osman el-Üveysi Efendi'den de 1203/1788 yılında icazet almıştır. Bundan başka beş kişinin tasdik ettiği bir sayfalık yazısı da vardır ki bu da üçüncü bir diploma yerine geçmektedir¹⁷.

Bugün bunların hepsi TSMK'ndedir. Devlet memuriyetinde de yükselen Mustafa İzzet Efendi 1255/1839 yılında Anadolu, 1258/1842 yılında da Rumeli Kazaskerliği görevini ifa etmiştir.

Hattatlar arasında Yesarizade olarak anılan Mustafa İzzet, daha genç yaşta kendini tanıtmış kudretli bir hattattır. Sanat hayatının ilk devresinde babasının tarzında yazardı. Öyle ki, babasının yazılarını çaldığı veya kopya ettiği ithamlarına maruz kalmıştı. Babasının vefatından sonra yavaş yavaş babasının yolundan ayrılmaya başladı. Babasının en güzel harflerini seçip onun eksiklerini tamamladı. Yeni kaideler koyup yeni bir nesta'lik üslup ihdas etti. En güzel yazıları 1250/1844'ten sonraki yazılarıdır.¹⁸

Edirneli Emin Efendi (ö. 1198/1784)

1142/1729 yılında Edirne'de doğdu. Babası Halil Efendidir. Mehmed Emin, Edirne'de ilk tahsilini yaptığı sırada Haffafzade Hüseyin Efendi'den sülüs ve nesih

¹⁶ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 172.

¹⁷ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 173

¹⁸ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 173.

öğrendi. Nazıra İbrahim Efendinin bir tarih beytinden anlaşıldığına göre 13 yaşında icazet almıştır. I. Mahmud zamanında İstanbul'a gelen Mehmed Emin sarayda bazı vazifeler gördükten sonra yazısının güzelliği sayesinde Divan-ı Hümayuna girdi. Celi Sülüs yazıya merakı onun bu sanatta yoğunlaşmasına vesile oldu ve Edirne Sarayındaki bazı binaların kitabeleri başta olmak üzere tarihi eserlerin kitabelerini yazmak nasip oldu. İstanbul'da vefat etti ve Edirnekapı Kabristanına defnedildi. Bu kitabeler onun Celi sülüs yazıya hâkim usta bir hattat olduğunu göstermektedir.¹⁹

Hafız Yusuf (Saray Kâtibi, ö. 1201/1787)

Galatasaray ve Enderun hat hocalarından, meşhur Osmanlı Hattatı Hafız Yusuf Efendi, İstanbul Kırkçeşme'de peştamal ticareti yapan bir zatın oğludur. Hasırcılar İmamı ve Zülüflüler Ocağı'nın meşk hocası Mustafa Efendiden hıfzını tamamlamakla birlikte kendisinden sülüs ve nesih meşk etti. Meşkine devam etmekle birlikte hocasıyla arası açıldı. Bunun üzerine İbrahim Rodosi'nin hat derslerine devam ederek ondan icazet aldı. Tayyibi Efendinin yaptırdığı mektebe Hoca-i Sani olarak atandı. Burada birçok gence hat sanatını öğrettikten sonra Enderun mektebi Hat Hocalığına tayin edildi. 30 Zilhicce 1201 / 14 Eylül 1787 tarihinde vefat etti.²⁰

Abdulkadir Şükrü (ö. 1221/1806)

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eğrikapılı Hoca Rasim Efendinin talebelerinden Ayasofyalı Abdurrahman Hilmi ve Abdulkadir Hamdi Efendilerden sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek mezun oldu. Günümüze ulaşmış eserlerinden üstadane, güzel ve metin bir üsluba sahip olduğu anlaşıyor. Hat sanatındaki bu başarısı sebebiyle saray ve Enderun-ı Hümayuna meşk hocası olarak tayin oldu. Ayrıca III. Selim'e de hat hocalığı yaptı. Bu görevlerinden dolayı "hâce-i sultani", "katibu's-sarayi sultani" ve "hâce-i Enderun-ı Hümayun" unvanlarını aldı. Müze ve özel koleksiyonlarda hilye ve kıt'aları vardır.²¹

¹⁹ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, 182.

²⁰ Serin, 183.

²¹ Serin, 185.

Abdulkadir Hamdi Efendi (ö. 1210/1795)

Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendi'nin talebelerinden değerli bir hattattır. Çok yazı yazmıştır. Türk İslam Eserleri Müzesinde 1203 tarihli bir levhası vardır. Karacaahmed Mezarlığında merhum Şeyh Hamdullah'ın yakınına defnedilmiştir.²²

Aliyü el-Mısri Efendi (ö. 1243/1828)

Mısırlıdır. Hattatların önde gelenlerindendir. Fatih Camiinde hadis-i şerif dersleriyle meşgul olurdu. Sülüs ve nesih hatlarını “deli” namı ile anılan afif damadı Osman Efendiden öğrendi. Birçok hattat yetiştirdi. Mezar taşı kitabesinde muhakkik bir âlim ve hattatların reisi olduğu vurgulanmıştır.²³

Hilmi Efendi (ö. 1220/1805)

Eğrikapılı Hoca Mehmed Rasim Efendinin talebelerindendir. Sülüs ve nesih hattatıdır. Güzel ve çok yazı yazanlardandır. Abdullah Zühdi Efendinin özel defterinde Ayasofya Medresesi civarında ikamet ettiği yazılıdır. Kendisine müracaat edenlere hat sanatını öğretmekle meşgul olurdu. Karacahmed mezarlığında Şeyh Hamdullah'ın kabrinin civarına defnedilmiştir.²⁴

Naili Efendi (ö. 1229/1813)

Ahmed Naili Efendi “Galatalı Naili” olarak bilinmektedir. Yazdığı Mushaf-ı Şeriflerin ketebelerinde Galata ve Eyüp'te ikamet ettiğini belirtmiştir. Galata Taş Mektepte hocalık da yapan Ahmed Naili Efendi hat sanatını Kütahyalı Mustafa Efendiden meşk etmiştir. Sülüs ve nesih hattatıdır. 120'den fazla Kur'an ve birçok Şifa-ı Şerif yazmıştır. 1225 de yazdığı Mushaf-ı Şerifin ketebeğine “Elhac Ahmed Eyyübü-l Ensari” diye kayıt koymuştur. Haliçteki Defterdarda “Ya Vedud” kabristanına defnedilmiştir. 1227/1812 yılında vefat eden babası Hafız İbrahim de hattat olup aynı kabristanda yatmaktadır.²⁵

Osman Efendi (ö. 1220/1805)

Seyyid Osman Efendi, Osman Efendi namında bir kişinin oğludur. Kaynatası Saray-ı Hümayun hocası Hoca Paşalı Hattat İbrahim Efendiye nispet olarak “Afif

²² Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul 1955, 29.

²³ İnal, 41.

²⁴ İnal, 130.

²⁵ İnal, 218.

Damadı” ve bazı hallerinden dolayı “Deli Osman” lakabı ile meşhurdur. Abdullah Zühdi’nin özel defterinde ve Ekrem Hakkı Beyin gösterdiği silsile-i hattatin fotoğraflarında Çengelköylü Hacızade Mustafa Efendinin talebesi olduğu kayıtlı olup sülüs ve nesih hattatıdır.²⁶

Reşid Efendi (ö. 1228/1813)

Mehmed Reşid Efendi meşhur hattat Eğrikapılı Hoca Mehmed Rasim Efendinin oğludur. Abdurrahman Hilmi Efendinin talebelerindendir. Birçok Mushaf-ı şerif, kıt’a ve murakka yazmıştır.²⁷

Rüşdi Efendi

Hafız Mehmed Emin Rüşdi Efendi, Kütahyalı Mahmud Raci Efendiden icazetlidir. Yeniçeriler arasında bir sınıf olan baltalı asker veya solak sınıfına mensuptur. 1232/1817 yılında yazdığı Delailü-l Hayrat’ın baş ve son sahifesinden anlaşıldığına göre güzel yazanlardandır. 1218/1803 yılında yazdığı Mushaf-ı şerif ve 1213/1798 ve 1221/1806 yıllarında yazdığı En’am ve Hilye-i Saadetler vardır. Memleketi, vefat tarihi ve kabrinin yâri bilinmemektedir.²⁸

Rüşdi Efendi (ö. 1228/1813)

Recep zade Hasan Rüşdi Efendi hakkında Sicil-i Osmani’de şöyle denilmektedir:

“Müderriş, Üsküdar payesiyle Erzurum kadısı oldu. Zilhicce 1228’de vefat etti. Üsküdar’da metfundur. Hattat idi.”

Hakkında başka bilgi olmayan Rüşdi Efendinin herhangi bir eserine de rastlanmamıştır.²⁹

Arif Efendi (1152-1241/1740-1826)

Mehmed Arif Efendi Şeyhulislam Arapzade Ataullah Efendinin oğludur. 1170/1756 yılında müderriş, 1199/1784 yılında Yeni Şehir Fenar Mollası oldu. Müteakiben Mekke-i Mükerreme payesi verildi. 1204/1789 yılında İstanbul Kadısı, 1210/1795 yılında Anadolu Kadı Askeri ve 1215/1800 yılında da Rumeli Kadı Askeri oldu. Bevlîye rahatsızlığından vefat edip Divan yolunda Sadefciler’de Sinan Paşa

²⁶ İnal, 246.

²⁷ İnal, 325.

²⁸ İnal, 337.

²⁹ İnal, 340.

Medresesi haziresindeki kabristanda babasının yanına defnedildi. Cevdet Paşa tarihinde şöyle demektedir: “İlm-ü Mearif ehlinden halim, vakur ve hafıza kuvveti gayet metin övülecek özellikleri olan bir kişiydi. Gözlüksüz hürde yazı yazardı. Ta’lik hattı ile on kadar Mushaf-ı şerif yazmıştır.” Süreyya Bey “Sicilli Osmani”de “Her sene bir Mushaf yazıp Ravza-yı Mutahhara’ya gönderirdi” demektedir.³⁰

Aşir Efendi (1142-1219/1729-1804)

Mustafa Aşir Efendi, Reisü-l Küttab Mustafa Efendinin oğludur. İlim tahsilinden sonra 1182/1768 yılında Yeni şehir Fenar, 1191/1777 yılında Bursa Mevleviyetine ve 1190/1780 yılında da Mekke-i Mükerrreme kadılığına tayin oldu. 1200/1785 senesinde İstanbul Kadısı olduktan sonra Anadolu sadareti payesi verildi. 1202/1788 senesinde bi-l fiil Anadolu, 1204/1789’da da Rumeli Kadı askerliğine atandı. 1213/1798 senesinde Şeyhülislam olmak şerefine nail oldu³¹. Bahçekapısı civarında yıkık vaziyetteki Sultan hamamı yakınında babasından kalma konak arsasına inşa ettirdiği kütüphane arazisine defnedildi. Cevdet Paşa Tarih-i Vasıf’ta şöyle söylendiğini bildirmektedir: “Parmakla gösterilecek kadar salah ve takva sahibi ve de edebiyat ve hüsn-i hatta zamanın yegânesi büyük şan sahibi bir zat idi.”

Müntesiplerinden Gaziantep’li meşhur hoca Münib Efendi Devhatü-l Meşayih adlı eserinde Aşir Efendi hakkında “Eşi benzeri olmayan, bilgili ve mahir bir kimse olan Aşir Efendi; yedi kuşağa yakışır tarzda ve parlak bir hüküm süren Mir Ali ve İmadî taklit ederek yazdığı talik hattına sahip olmasının yanında, güzel soylarıyla erdemli kişilerin eserlerini en güzel şekilde toplamasıyla ve nice kitaplara yazdığı haşiyelerle ortaya koyduğu faydalardan başka, itibarlı tefsir-i şeriflerden bir kitabı öyle güzel yazdılar ki, hattının güzelliği güzel ve tatlı bir hayat yoldaşdır” demektedir.³²

Cevdet Efendi (ö. 1201/1786)

Mustafa Cevdet Efendi İmparatorluk devrinde maliye teşkilatının ayrıldığı birinci mali bölge defterdarı Mehmet Behçet Efendinin oğludur. Babası Mehmet Behçet Efendi hem şair hem de hattat idi. Devletin çeşitli memuriyetlerinde vazife yaptıktan sonra 1201/1786 yılında vefat ederek Şehzadebaşı civarında İsmail Ağa Cami haziresinde babasının yanına defnedildi. Kabir kitabesinde kendisinden “Ta’lik hattında ikinci

³⁰ İnal, 493.

³¹ İnal, 496

³² İnal, 497.

İmad” olarak bahsedilmektedir. Hat ve Hattatan’da bahsedildiğine göre Dedezade Mehmed Efendiden icazet almıştır.³³

İhya Efendi (ö.1228/1813)

Şerif İhya Efendi, Galata’da bulunan Arap Cami İmamı Mehmed Efendinin oğludur. İlim tahsilini tamamlayıp müderrislik payesine erdi. Şanizade tarihinde İhya Efendiden bahsederken; ta’lik hattında hürde nüvis olduğunu ve İmad’ı takliden talik hattının hürde ve şikestesinde muvaffak olmakla birlikte yed-i tula sahibi olduğunu anlatır.³⁴

Raşid Efendi (ö.1206/1791)

İki defa Şeyhülislam olan Dürrizade Mehmed Arif Efendinin oğludur. Müderrislik unvanına sahiptir. Mehmed Raşid Efendinin defnedildiği yer kaynakların farklı ifadelerinden dolayı meçhuldür. Eserlerinden anlaşıldığı üzere değerli bir talik nüvistir.³⁵

Namık Efendi (?-?)

Salih Namık Efendi Divan-ı Hümayun hâceganındandır. Nesih hattıyla 1229/1814 yılında yazdığı Delail-i Hayrat Topkapı Sarayı Müzesi’ndedir. 1226/1811 tarihli Hilye-i Şerif de tüccardan Muhyiddin Beyin koleksiyonundadır.³⁶

³³ İnal, 524.

³⁴ İnal, 558.

³⁵ İnal, 603.

³⁶ İnal, 800.

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN SANATI

2.1. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN ZAMANININ SANAT ANLAYIŞI

İsmail Zühdi Efendinin zamanındaki sanat anlayışına geçmeden evvel, hat sanatının tarihsel gelişimini kısaca gözler önüne sermeyi ve hangi merhalelerden geçerek İsmail Zühdi Efendinin zamanına ayak bastığını anlamak faydalı olacaktır.

Arabistan'da doğan, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Afrika'da Atlas okyanusundan Asya'da Malezya adalarına kadar uzanan geniş sahada yaşayan Müslümanlar tarafından benimsenip kullanılan Arap yazısı Latin alfabesinden sonra tarih sahnesine çıkmış olmasına rağmen Latin alfabesinden sonra en çok kullanılan alfabe olmuştur.³⁷

Arap yazısının ortaya çıkışı hakkında İslami kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım görüşe göre yazının kaynağı ilahidir. İlk yazıyı doğal olarak ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem, ondan sonra Hz. İdris yazmıştır. Hz. Âdem yazıları balçık üstüne yazmış ve Nuh tufanından sonra her kavim kendi yazısını bularak onu kullanmıştır.³⁸ Kalkaşandi, Subhu'l A'sha adlı eserinde "Peygamberlerin ilki Hz. Âdem sonuncusu Hz. Muhammed'dir. Kalemle ilk defa yazı yazan ise Hz. İdris'tir." diye ifade etmektedir.³⁹ Hz. Peygamberden rivayet edilen, kaynaklara geçen ve Kalkaşandi'nin de muteber saydığı diğer bir hadiste ise Arapça yazan ilk kişinin Hz. İsmail olduğu bilgisi mevcuttur.

Diğer bir kısım görüş ise Arap yazısının Güney Arabistan'da yaşamış olan Sabi'i, Ma'ini ve özellikle Himyeriler adlı kavimlerin; doğuş yeri, zamanı ve nereden geldiği belli olmayan fakat Sami Dili kaynaklı olduğu malumumuz olan yazılarıdır. Bu yazı İbn Haldun'un Mukaddime'sinde belirttiği üzere Munzir adlı sülale tarafından gerek siyasi ve gerekse ticari sebeplerle fakat sebebini ve zamanını tam olarak bilemediğimiz bir göç hareketiyle Güney Arabistan'dan Kuzey Arabistan'a, Irak bölgesindeki Hire şehrine, taşınmıştır. Irak ve Şam bölgesinden de Hicaz bölgesine intikal etmiştir. Bu yazı Hatt-ı

³⁷ Ali Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, XIV, 441.

³⁸ Berk, *Devlet-i Aliye'den Günümüze Hat sanatı*, 11

³⁹ Serin, 51

Himyer ya da Hatt-ı Müsned olarak isimlendirilmiş olup harfler bitleştirilmeden yazılırdı ve Himyeriler bu yazıyı müsaadeleri olmadan kimseye öğretmezlerdi. Göç edilen bölgedeki yazıların bu Himyeri yazıdan etkilendikleri el-Öla mıntıkasında bulunan Lihyan kitabelerinden anlaşılmaktadır. Bu kitabelerdeki yazıların kaynaklarını Güney Arabistan yazılarından aldıkları görülür.⁴⁰ Bununla birlikte İbn Hişam'dan gelen bir rivayette Müsned Hattı'nın Hz. Hud'a nispet edildiği kaynaklarda geçmektedir.

Kaynakların bir kısmı Arap yazısını başka başka şahıslara atfetse de bu Hz. Peygamberden rivayet edilen bilgiler yanında sönük kalmaktadır. Çünkü Hz. Allah tarafından indirilen en son ve en mukaddes kitabın kutsal dilinin ilk defa Hz. İsmail gibi bir peygamber tarafından kullanılması daha münasip durmaktadır.

Bugün ilmi araştırmalar sonucu da kabul edilmiş olan diğer bir görüşe göre de Arap yazısı, Arami halkasıyla Fenike yazısına bağlanan Nabati yazıdan türemiştir. Arap asıllı oldukları kabul edilen Nabati kavmi IV. asra kadar çöllerde dolaştıktan sonra Petra şehri merkez olmak üzere Filistin'in güneyinde bir devlet kurdular ve zamanla gelişerek hem medeniyet yolunda hem de büyük bir devlet olma yönünde ilerlediler. MÖ dördüncü yüzyılda ortaya koydukları kitabelerde bulunan yazıların, Hz. Peygamberin doğumundan önceki yıllara ait devrelerdeki kitabelerde mevcut olan yazılara benzerliği Arap yazısının Nabati yazıdan geldiğini ispatlamaktadır.⁴¹ Nabati yazısı asırlar boyu gelişmeye devam ederken sadeleşmesi MS altıncı yüzyılda olmuş; Araplar da bu sadeleşen harfleri alarak kullanmaya başlamışlar ve zamanla geliştirmişlerdir.

Nabati yazıdan Arap yazısına geçişteki merhaleleri aydınlatan önemli kanıtlar bir kısım kitabelerdir. Bu kitabelerin en eskisi Miladi 250 yılında yazılan Ümmü'l Cimal ve Miladi 328 yılında yazılan en-Nemare kitabeleridir.⁴² Bu iki kitabe de aslında Araplara aittir. Ancak bu kitabelerdeki yazı incelendiğinde; kitabenin Nabat kültürünün etkisiyle Nabat yazısıyla yazıldıkları görülmüştür. Özellikle ilk devir Arap yazısının Nabat yazısına yakınlığı bu kitabelerden daha iyi anlaşılmaktadır. Miladi 512 yılında yazılan ve Halep şehrinin güneydoğusunda bulunana Zebed Kitabesi de diğer önemli bir tanıktır. Arapça, Süryanice ve Yunanca yazılan bu kitabe artık Nabat yazının Araplarca benimsendiğinin ve Arapçanın da yazı dili olarak boy göstermeye başladığının

⁴⁰ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 442

⁴¹ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 444.

⁴² Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 11

habercisidir. Bununla birlikte Şam bölgesinde de Miladi 528 tarihli Üveys kitabesi ve Miladi 568 tarihli Harran Kitabelerindeki yazılar arasındaki benzerlikler çok ileri bir seviyededir.⁴³ Bu kitabelerdeki harflerin hem köşeli ve hem de yuvarlak karakterli olduğu müşahade edilmiştir. Bu kitabeler ve ondan sonra keşfedilen papirüsler ispat etmektedir ki, Arap yazısı sadece dik ve köşeli bir yazı çeşidinden doğmamış olup Nabat yazısının iki koldan ilerlemesiyle, yani, iptidai kufi ve iptidai Neshi'den doğmuştur. Mesela Harran Kitabesindeki yazı tamamen Kufi yazıyı andırmaktadır. Zaten Kufi ve Nesh sözleri sadece bir isimlendirmeden ibarettir yoksa bu iki isim daha sonraki zamanlara şamildir.

Elbette ki, tarihi vesikalar Arap yazısının kökeninin Nabat yazısı olduğunu göstermektedir. Fakat Nabat yazısının Güney Arabistan yazılarından ne kadar etkilendiği veya etkilenmediği cevabını bekleyen mühim bir sorudur. Belki bundan sonra yapılacak arkeolojik kazılar ve ilmi araştırmalar bu yazılar arasında bulunan veya bulunmayan münasebeti ortaya koyacaktır.

Belazuri'nin Futuh el-Buldan adlı eserinde bahsettiği bilgilerin özeti olarak Bişr adlı kişinin yazıyı ilk defa Hicaz bölgesine getirdiği ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamberin gençlik yıllarında yani cahiliyye devrinde her ne kadar Araplar çöl şartlarında iptidai bir şekilde yaşamakta iseler de Mekke ve Medine o zamanlar ticaret merkezi olmaları hasebiyle yazı pek de yabancı oldukları bir şey değildi. Zaten ticari münasebetlerde Nabati yazı kullanıldığı beyan edilen bilgiler arasındadır.⁴⁴

Bununla birlikte ticari hayatın gerektirdiği şartlar ve münasebetler çerçevesinde Hicaz bölgesi halkı Güney Arabistan yazısı olan Müsned hattını da kullanmışlardır. Cahız'ın da ifade ettiği gibi Hicaz halkı hem Güney Arabistan halkının yazısı olan Müsned'i hem de Kuzey Arabistan yazısı olan Cezm Hattını kullanıyorlardı. Ve Cezm Hattı o kadar yaygındı ki aynı zamanda cahiliyye devrinde Mekke ve Medine halkının yazısı olarak biliniyordu. Ayrıca ticari işlerde, mektuplarda ve süratli yazılması gereken yazılarda Nabati yazıdan kaynaklı yuvarlak, yumuşak ve meyilli harfleri olan ve ismine Meşk denen Kuzey Arabistan menşeli bir yazı çeşidi kullanıldığı bilinmektedir. Ümmülcimal ve Nemare kitabelerindeki yazılar bu Meşk diye adlandırdığımız yazıyla benzerlik göstermektedir. Arapların bu yazıları kullanmaları sadece ticari

⁴³ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 12

⁴⁴ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 447

münasebetlerden doğan bir zarureten kaynaklanmıyordu. Onlar, şiir başta olmak üzere hatırlamak istedikleri her türlü bilgi için yukarıda zikrettiğimiz yazıları kullanmışlardır.⁴⁵

Hat sanatı daha Hazreti Peygamber zamanında – özellikle hicretle birlikte- önem kazanmaya başladı. Çünkü İslam dini okumaya ve yazmaya daha geniş perspektifte kültür ve medeniyete önem veren bir dindir. Bedir savaşı esirlerine uygulanan muamele bunun en büyük kanıtıdır. Kuran-ı Kerim de Alak suresinin 1-5 ayetlerinde geçen “Yaratan Allah’ın ad ile oku. O, insanı kan pıhtısından yarattı. Kalemle yazmayı öğreten, insana bilmediğini öğreten, keremi erişilmez mertebede olan Allah’ın adı ile oku.” Hz. Peygambere vahyolunan bu ilk ayetler insanlığı yüceltmek hususunda kalemin ve dolayısıyla yazının ne derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü matbaa icat edilmeden önce başta Kuran ve Hadis kitapları olmak üzere diğer sahih dini ilimler hep kalem ve yazı sahibi hattatlar tarafından yazılan kitaplar vesilesiyle yayılmış ve insanlığı aydınlatan tevhit inancı bu yolla insanlığa ulaşmıştır. Kuran’da geçen diğer bir ayet de Kalem suresinin ilk ayeti olan “Nun, kaleme ve kalem tutanların yazdıklarına ant olsun”⁴⁶ mealindeki ayettir. Kurandan zikri geçen bu iki parça aslında İslam yazısının temelini atmaktadır. Madem insana bilmediğini öğreten Rabbu-l Âlemin olan Allah’tır ve O abes işlerden münezzehtir; kullarına nur içinde nur olan Kurani ilimleri öğretmiştir. Kullarından istediği ise Kuran ve Hadis ile kendilerini bildirilen hakikatleri tefekkür ederek en güzel şekilde hayatlarına salih amelle birlikte nakşetmeleri, gerçek manada iman edip teslim olmaları ve kâinat kitabını Kuran ve Hadisler ışığında okuyarak bu hakikatleri kalem, yazı ve ilim vasıtasıyla neşredip bütün dünyayı aydınlatmaları, kendilerine emanet edilen ve üzerine yemin edilen kalem ve yazıyı nefislerine uyararak kötü yollarda kullanıp insanlık âlemini fitne ve fesat ateşinde yakmamaları böylece Allah’ın rızasına, rahmetine ve bereketine nail olmalarıdır. Bu yüzden İslam tarihinde ve hattatlık âleminde kaleme, ondan dökülen parçalara, kâğıda ve diğer yazı malzemelerine ve hatta başka milletlerin yazılarına bile kutsal gözüyle bakılmış, saygı duyulmuş ve değer verilmiştir. Her ne kadar bu varlıklar alet veya araç olsa da onlar vesilesiyle çok önemli hizmetler ifa edilmektedir. Kuranın bu teşvik ve

⁴⁵ Serin, 55

⁴⁶ TDVY, *Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara 2006, 563.

tebşiri olmasaydı, acaba Hüsn-i Hat sanatı bu kadar gelişir ve sayısız muhteşem eserler vücuda getirilir miydi?

Hız. Peygamber bir hadisinde çocuğun anne-baba üzerindeki haklarından birisinin de güzel yazı öğretmesi olarak ifade buyurmuştur ve bunu helal rızıkla aynı hadiste beyan etmesi yazı konusunda Müslümanları teşvik eden en önemli hususlardan bir tanesidir. Hız. Peygamber bununla birlikte bazı sahabelere yazı öğrenmesi ve öğretmesi konusunda özel talimatlar vermiş, Ashab-ı Suffa talebelerine okuma ve yazma öğretecek muallimler tayin etmiş ve artan sayı ile birlikte Medine'nin diğer mahallelerindeki dokuz mescitte okullar ihdas buyurmuştur. Bir adım öteye giderek kâtibine; “Hokkaya lika koy, kalemi eğri kes, besmelenin ba'sını dik yaz, sin harfinin dişlerini, mim'in gözünü açık, ism-i celali güzel yazmaya gayret et, rahman'da kalemin mürekkebinin yenile, nun'un çanağını uzat, rahim'i de güzel yaz” diyerek yazıya estetik bir hedef de göstermiştir.⁴⁷ Bununla birlikte Hız. Peygamber bazı sahabeleri vahiy kâtibi olarak görevlendirmişti. Zeyd bin Sabit bu vahiy kâtiplerinden biri idi. İlk vahiyler Cezm hattıyla yazıldığı gibi Meşk hattıyla da yazılmıştır. Meşk hattı o zamanlar iptidai bir halde olmuş olacak ki Hız. Ömer'in Meşk hattını pek beğenmediği rivayet edilir.

Evet, kalem ve yazı birer araçtır. İnsan kamış kalem, mürekkep ve kâğıtla eşine çarşıdan alınması gereken malzemeleri ihtiva eden bir not da yazabilir, daha hususi malzemeyle sülüs hattıyla özenerek belki haftalarca sürecektir bir uğraş sonucu besmele de yazabilir.

Yapılan araştırmalar sonucu ulaşılan bir bilgi de Hız. Peygamber döneminde yazının Mekki ve Medeni olarak ikiye ayrıldığıdır. İbn Nedim ayrıca bu iki yazının özelliklerini anlatırken üç ana vasfının olduğunu söyler ve şunları belirtir. “Elif harflerinin alt kısmı sağa doğru kıvrıktır. Dikey harfler uzun olduğu gibi şekil itibarıyla sola doğru yatıktır.” Bundan başka Medine yazısının Müdevver, Müselles ve Ti'm olarak üç şekilde yazıldığı belirtilmiştir. Harf yapılarının yuvarlaklığı nedeniyle ilk yazıya Müdevver ve harflerin köşeli olması nedeniyle ikinci yazıya Müselles dendiğini biliyoruz. Üçüncü yazı ise her iki yazının birleşmesiyle meydana gelmiş olabilir ancak onunla ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Eldeki numunelerden anlaşıldığına göre Hız. Peygamber devrinde bu iki yazı da kullanılmaktaydı. Mesela Hız. Peygamberin

⁴⁷ Serin, 57.

mektuplarında Müdevver yazı, kitabelerde ise Müselles yazı kullanılacaktı. Daha sonra Müdevver yazı Neshi ve diğer yazı olan Müselles ise Kufi ismini alacaktı. Başka bir tasnifte de Medine yazısı iki kısma ayrılmıştır: Dikey harfleri uzun ve sağa doğru eğik olana Mail, yatay harfleri fazlaca uzatılarak yazılana da Meşk adı verildi. Mail yazıya örnek olan vesikalar şu anda Vatikan ve Londra Biritish Museum kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁴⁸

Dört Halife devrinde yazının gelişimi adına çok fazla bir şey yapılmadığını görüyoruz. Hz. Peygamber dönemindeki yazı kullanım metotları aynen devam ettirilmiştir. Halifeler devrine ait vesikalardan anlaşıldığına göre papirüslere yazılan yazılarda yuvarlaklık ve yumuşaklık, taş üzerine yazılan metinlerde ise sertlik ve köşelilik hâkimdi. Hz. Peygamberden sonra Kuranın toplatılması ve çoğaltılması vazifesi ve gerekliliği yazıdaki gelişim hareketini duraklatmış olabilir. Çünkü fetihlerin sürdüğü, çeşitli milletlerin İslam dairesine girdiği ve Kuranın okunması ve anlaşılması üzerine büyük tartışmaların çıktığı bir dönemde Kuranın toplatılması ve çoğaltılması zaten başlı başına çok büyük bir hizmet olmuş ve hayati bir mesele olarak halledilmişti.

Menakıb-ı Hünerveran'da Hz. Ali'nin Mushaf yazımında bazı kurallar koyarak yazının güzelleşmesine büyük katkı sağladığı anlatılmaktadır. Hatta bu yüzden Hz. Ali'nin hattatların manevi önderi olarak kabul edildiği bildirilmektedir. Sahabe-i Kiram'ın da Mushaf yazılarının güzelleşmesi adına çaba harcadıkları malumumuzdur.

Hulefa-i Raşidin döneminde yapılan fetihlerle sınırlar genişlemiş ve fethedilen yerlerin önemli merkezlerinde İslam yazısı kullanılmaya başlamıştı. Daha önce Mekki ve Medeni isimlere sahip olan yazı Basra'da Basri ve Kufe'de Kufi olarak isimlendirilmeye başlandı. Hatta Kufi ismi o kadar yaygınlaştı ki, Abbasilerin ilk yıllarında yetişen İbn Mukle zamanında genel bir isim olarak Mekki, Medeni ve Basri gibi diğer isimleri de temsil etti.⁴⁹

Dört Halife devrinden günümüze ulaşan diğer bir belge de Hz. Ömer devrine, hicri 22 yılına ait bir belgedir. Mısır da ortaya çıkan, Arapça ve Yunanca yazılmış olan bu belge Viyana Milli Kütüphanesi Erzherzog Rainer Papirüs Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Mektup ve önemli vesikaların yazımında kullanılan yuvarlak hatla

⁴⁸ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 457

⁴⁹ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 458

yazılan bu belgedeki nun, şın ve ze gibi harfler noktalı bir şekilde yazılmıştır. Diğer önemli bir belge de taş üzerine hakkedilmiş hicri 31 yılına ait Abdurrahman bin Hayr'ın mezar taşı kitabesidir. Köşeli ve dik bir hatta sahip olan kitabeldeki yazılar Zebed ve Harran kitabelerindeki yazılarla yakınlık içerisinde. Bu kitabe de Mısır, Kahire İslam Eserleri Müzesinde'dir.⁵⁰

Emeviler Şam'da yeni bir devlet kurunca Şam ilim ve sanatın yeni merkezi oldu. Burada yazı artık Şami olarak tesmiye edildi. Ancak Şami denilen bu yazı Kufi'nin diğer kolundan başka bir şey değildi. Emeviler döneminde dikkat çeken önemli bir isim mevcuttur. Kutbetü-l Muharrir... Tarihte hattat unvanıyla karşımıza ilk çıkan, Arap yazısını sanat olarak ilk yorumlayan ve kendinden sonra gelecek hattatlar silsilesinin başı kabul edilen şahıs Kutbe'dir.⁵¹ Kutbe Kufi üzerinde çalışarak ondan dört yazı meydana getirmişti. Kalkaşandi sadece ikisinin adını verir; Celil ve Tumar... C. Huart ise dört yazının isimlerini şöyle ifade eder; Celil, Tumar, Sülüs ve Nısf...⁵² Ancak eldeki bazı bilgiler Celil yazının Kutbe'den önce mevcut olduğu, Kutbe'nin sadece Tumar ve diğer yazıları icat ettiğini bildirir. Celil yazının kalem ağzı genişliği belli olmamakla birlikte Tumar yazının kalem ağzı genişliği bellidir. Tumar yazı daha sonra icad edilecek yazılar için ana ölçü görevi üstlenmiştir. Celil ve Tumar gerek yazıldıkları geniş zemin sebebiyle gerekse kalem ağızlarının genişliği sebebiyle iri yazı anlamına gelmektedir. Tumar yazı üst düzey devlet yazışmalarında kullanılmaktaydı. Sülüs ise Tumar yazının üçte bir ebatta yazılan şekliydi.

Emeviler devrinin ilim ve sanat hayatı hakkında bilgiler veren İbn Nedim'in bahsettiği diğer bir isim de aynı zamanda Hz. Ali'nin de dostu olan Halid ibn Ebi-l Heyyac'tır. İlk Celi yazı hattatı olarak da kabul edilen Halid, Mescid-i Nebevi'nin kible duvarına Şems Suresi'nden Kuran'ın sonuna kadar altınla ilk abidevi yazı yazan şahıstır. Ömer Bin Abdulaziz de Halid'den bir Kuran yazmasını istenmiş ancak fiyatı yüksek bulduğu için ona sahip olamamıştı.⁵³ Emeviler devrinde yazılan bazı Mushaflarda Mail ve Meşk hatlarının kullanıldığını görüyoruz. Taş kitabeler de ise şu üç husus ön plana çıkmaktadır; birinci hicri asrın sonlarına kadar köşeli yazının kullanımı devam etmektedir, Emeviler devrinin onlarına doğru harflerin bazılarında

⁵⁰ Serin, 65

⁵¹ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 14

⁵² Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 459

⁵³ Serin, 66

yumuşama ve yuvarlaklaşma meydana gelmiştir ve son olarak Hicaz bölgesindeki bazı kitabelerin harflerine nokta konmuştur.

İlk Abbasi Halifesi Saffah devrinde - Miladi 750 yıllarında - yaşayan Dahhak bin Aclan ve Mansur devrinde yaşayan – Miladi 760 yıllarında – İshak bin Hammad o zamanın önde gelen hattatlarıydı. İkisi de Kufi hatta üstat olmalarının yanında Celil denilen iri yazıyı da güzelleştirdiler. Subhu-l A'sa da İbrahim Senceri (ö. 200/815) adlı hattatın İshak bin Hammad'ın eserlerinden istifade ederek Sülüs ve Sülüseyn adlı yazıları icat ettiğini beyan eder. Bu arada birçok yazı icad edildiğini ve bu yazıların kalemlerine, yazıldıkları zemine ve kullanım alanlarına göre tasnif edilip isimler aldıklarını Subhu-l A'sa ve Fihrist gibi kaynaklar bildirmekteler. Hatta bu kaynaklara göre 8. yy'da bu yazıların adedi kırkı aşmıştı.⁵⁴

Ardından tarih sahnesine Bağdat şehrinde ve hattat bir aileden 31 Mart 886'da dünyaya gelen meşhur hattat İbn Mukle çıkar. Akli ve Nakli ilimlerde iyi bir eğitim gören İbn Mukle hat sanatını Ahvel'den öğrenir. Güzel yazısıyla meşhur olmakla kalmayıp geçimini hattatlıktan kazanan ve güzel yazı sebebiyle devlet kademelerinde ilerleme fırsatı bulan İbn Mukle Abbasi Vezirliğine kadar yükselir.⁵⁵ Daha önce üzerinde bazı çalışmalar yapıldığı Kufi hat artık yüzünü Aklam-ı Sitte'ye dönmüş ve Aklam-ı Sitte de İbn Mukle'nin eli altında kaide ve kurallara kavuşmaya başlamıştı. Sahip olduğu hendese bilgisinin yardımıyla yazıyı ıslah etmeye çalıştı. Yazının ana ölçülerini tespit etmek için nokta, elif ve daireyi esas aldı. Nokta harflerin ölçüsü, mesafesi; elif, dik harflerin boyu ve daire de çanak şeklinde olan harflerin genişliği için kullanılmıştı. İlmi kaideler ve disipline sokulan yazının hattına Hatt-ı Mensub adı verildi. Bu isim yazı çeşidinin adı değil metodun adıydı. Ve böylece Muhakkak, Reyhan, Sülüs, Nesih, Tevki ve Rıkaa adlı Aklam-ı Sitte yazıları doğmuş oluyordu. Bu sıralama aynı zamanda kronolojik sıralamadır.⁵⁶

Hicri IV. ve Miladi X. Yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilen ve Hat sanatının mümtaz şahsiyetlerinden İbn Bevvab, diğer adıyla Ali b. Hilal, İbn Mukle'den sonra hat sanatına yeni bir çehre kazandırdı. Hayatının büyük kısmını Bağdat'ta geçiren, devrin ilim ve sanat adamlarından istifade ederek kendini yetiştiren İbn Bevvab hat

⁵⁴ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 462

⁵⁵ Serin, 72

⁵⁶ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 463

sanatını Muhammed bin Esed ve Muhammed bin Simsimani'den meşketti ve kabiliyetiyle ön plana çıktı. Sanatkâr bir insan olan İbn Bevvab hattatlıktan önce ressamlık, ciltçilik, nakkaşlık ve müzehhiplik de yapmıştır. Şiraz'da bir kütüphanede çalışırken bulduğu ve bir cüzü eksik olan İbn Mukle Mushaf'ını aslından ayırt edilemeyecek kadar ustalıkla taklit ederek tamamlamış ve onu ciltlemiştir. Bu vakıa onun ne kadar kudretli bir hattat olduğunun kanıtıdır. Hat sanatında yaptığı yeniliklerle haklı bir şöhrete hak kazanan İbn Bevvab 64 Mushaf yazmıştır. Bu Mushaflardan bir tanesi ve en güzeli Dublin'dedir. Bu Mushaf gerek hattı, gerek tezhibi ve de gerekse cildiyle zamanın sanat anlayışını en güzel şekilde yansıtmaktadır. İbn Bevvab'ın diğer bir eseri de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan Cahiliye devri şairlerinden Selame bin Cendel'e ait divandır. 34 varaktan meydana gelen eser reyhani, sülüs ve tevki hatlarıyla yazılmıştır. İbn Bevvab Aklam-ı Sitte'de İbn Mukle tarafından tespit edilen geometrik ölçüleri daha da hassas bir ölçüyle düzenlemiş ve kalem sayısını sekize indirerek Aklam-ı Sitte'nin teşekkülünde büyük bir inkılap gerçekleştirmiştir. İbn Bevvab'ın yazı üslubu üç asırlık bir zamanda İslam dünyasında hüküm sürmüştür.⁵⁷

İbn Bevvab'dan sonra diğer mühim bir şahıs da Cemaleddin Yakut b. Abdullah el-Müsta'sımı'dır. Küçük yaşta Rum diyarından Bağdat'a köle olarak getirilen ve Abbasi Halifesi Müsta'sım Billah tarafından satın alınarak sarayda çok kaliteli bir eğitim alması sağlanmış olan Yakut'un Rum, Türk ve ya Habeşli olduğuna dair üç farklı rivayet mevcuttur. Yakut hat sanatını önce saray kütüphanesi müdürü ünlü musikişinas Safiyyüddin Abdülmü'min el-Urmevi'den daha sonra da İbn Habib'den meşk etmiştir. Yakut, kendinden önceki üstatların özellikle İbn Mukle ve İbn Bevvab'ın yazılarını uzun süren inceleyip tetkik ettikten sonra kendi sanat gücünü ve içtihadını kullanarak yeni bir üslubun sahibi olmuştur. Her yazı çeşidine göre kalem ağzı meylini yeniden belirleyerek, önceki nispetleri ve ölçüleri daha derinlikli yorumlamıştır. Kendi kalem noktasına göre hareketlerin boy ve en, çanakların derinlik ve genişlikleri; nun, kaf ve ya gibi harflerin keşidelerinin ölçüleriyle birlikte satır düzeninde harf ve kelimelerin aralıkları gibi estetik ölçülere de yeni bir bakış açısı getirerek en güzel ahenge ulaşmaya çalışmıştır. Bu ekolün özellikleri çerçevesinde Muhakkak ve Reyhani yazı başta olmak üzere sülüs ve nesih klasik formlarına kavuşmuş oluyordu. Bu üslup İslam Âlemi hattatlarınca benimsenip örnek alınınca Yakut, Kibletü'l Küttab lakabıyla anılmıştır.

⁵⁷ Serin, 77

Bağdat'ın seçkin sanat, ilim ve irfan çevrelerinde saygı gören ve teveccühe mazhar olan Yakut Hz. Abdulkadir Geylani'nin de sohbet meclisinde bulunmuş onun iltifatlarına mazhar olmuştur. Kendisine “bir kâtibe neden bu kadar değer veriyorsunuz?” diye soran kişilere “Yakut'un parmaklarında Kuran'ın nuru parlamaktadır” diye karşılık vermiştir. Yakut Aklam-ı Sitte'nin her yazısına karşılık mühim bir talebe yetiştirerek “Yedi Üstat” diye anılmışlardır. Bu talebeler Aklam-ı Sitte'nin her kaleminde hüner sahibi olsalar da yalnızca bir yazıda ön plana çıkmışlardır: Ergun bin Abdullah Kamil, Muhakkak yazıda; Şeyh Ahmed bin Sühreverdi, Celi ve Nesih yazıda; Mübarekşah bin Kutup, Nesih yazıda; Abdullah bin Mahmud bin Sayfari, Sülüs yazıda; Nasrullah et-Tabib, Muhakkak yazıda; Mübarekşah es-Suyufi, Reyhani yazıda...

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Aklam-ı Sitte altı çeşit hat yazısı demek olup bunlar; Muhakkak, Reyhani, Sülüs, Nesih, Tevki ve Rıkaa'dır. Aynı manaya gelen Farsça “Şeş Kalem” tabiri de kullanılmıştır. Birbirinden çok da fazla farklı olmayan bu yazıların birinde maharet sahibi olan hattat diğer yazıları da rahatlıkla öğrenip yazabilir. Bu yüzden bu yazıların kaderleri aynı tarihsel gelişim içinde değerlendirilmiştir.

Muhakkak Yazı; kelime anlamı olarak muhkem, muntazam ve sağlam söz olarak açıklanmıştır. Harfleri açık seçik ve istiftten uzaktır. Bundan dolayı Kufiden elde edilen ilk yazı olarak bilinmektedir. Dik harflerin boyları ile sin, şın, sad, dad ve fe gibi harflerin çanakları sülüs yazıya nispetle daha uzundur. Dönüş noktaları ve yerleri sert görümlü olup çanaklar sülüs yazıda olduğu gibi derin değildir. İbn Nedim Fihrist adlı eserinde bu yazının ilmi ve edebi eserleri çoğaltmakla görevli verraklar tarafından, özellikle Kuran yazımında çok kullanıldığını belirtir. Osmanlılar devrinde Ahmed Karahisari Yakut yolunda bu yazının en güzel numunelerini vermiştir.

Reyhani Yazı; harflerinin güzel bir kokuya sahip reyhan çiçeğine benzediği için bu adı vermişlerdir. Reyhani yazının kuralları ve ölçüleri Muhakkak yazıya tabi olup onun küçük ebattaki şeklidir. Reyhani yazı da Muhakkak yazı gibi Kuran yazımında kullanılmasıyla birlikte çok yer kaplamalarından dolayı yerlerini Sülüs ve Nesih yazıya bırakmışlardır.⁵⁸

Sülüs Yazı; lügatte “üçte bir” anlamına gelmektedir. Neden bu ismi aldığını açıklayan en uygun görüş; harflerinin üçte ikilik kısmı düz ve üçte bir kısmı yuvarlak

⁵⁸ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 471

olduğundan hareketle ortaya konulan görüştür. Muhakkak yazıya göre yuvarlak kısımları çok olup harflerde yumuşaklık daha ön plandadır. Harflerin boyları ve genişlikleri biraz küçük, çanaklı harflerin boyları kısa ve çanakları daha derindir. Ümmü-l Hutut, yani yazıların anası denilen Sülüs birçok kullanım alanına sahiptir ve bu yüzden Muhakkak yazının yerini almıştır. Kalem ağzı genişliği Muhakkak kalem ile hemen hemen aynı olup 2,5-3 mm olarak tayin edilmiştir. Hat öğrenimine sülüs yazı ile başlamak gelenek halini almıştır. Sülüs Yazıdan Tevki ve Nesih, Tevki'den de Rıkaa yazı meydana gelmiştir.

Nesih Yazı; lügat manasıyla ortadan kaldırmak ve iptal etmek anlamına gelir. Kitap yazımında çok kullanıldığı ve diğer yazıların bu konuda yerine geçtiği için bu adı almıştır. İptidai şekline Nesh-i Kadim denilir ki bu Hz. Peygamber zamanında harfleri yuvarlakça yazılan Kufiden başkası değildir. Sülüs ile birlikte Muhakkak ve Reyhani yazının yerini alarak İslam dünyasında en çok kullanılan yazı haline gelmiştir.⁵⁹ Nesih yazının kalem ağzı ölçüsü Sülüs yazının üçte biridir.

Tevki Yazı; tamamen Sülüs yazının kaidelerine bağlı olmakla birlikte onun biraz küçüğüdür. En ayırıcı vasfı bağlanmayan harflerin birbirine bağlanabilmesidir. Devlet ricalinin mektupları bu hat ile yazılırdı. En güzel numunelerine Türkiye'de rastlanan bu hat çeşidi Arap ülkelerine Türkiye'den yayılmıştır.

Rıkaa Yazı; sözlük manası, küçük sayfa, yaprak ve mektuplar olan bu yazı Tevki yazının kurallarına bağlı olup onun küçük yazılan şeklidir. Bilhassa mektup, destan ve hikâye yazımında kullanılan bu yazı Osmanlılarda icazet metinlerinde yazılarak Hatt-ı İcaze ismiyle de anılmıştır. Vakıf işlerinin yanında Mushafların sonunda dua sayfasında da kullanılmıştır. Kalem ağzı genişliği Tevki kaleminin yarısı olup Nesih kalem kadardır.⁶⁰

Fatımiler döneminde Kufi yazı celil örnekleriyle kullanılmıştır. Zeminde çiçek ve Rumi motifler bulunmaktadır. El-Cuyuşi Camii (m. 1085) mihrabında bulunan süslü Kufi yanında mihrap içindeki Celi Sülüs yazı önemli eserlerdendir. Karahanlılar döneminde Kufi, Makili ve Celi Sülüs yazı tezyinatla birlikte kullanılmıştır. Gazneliler

⁵⁹ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 474

⁶⁰ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 475

döneminde de mimari eserlerde tezyini Kufi kullanılmıştır.⁶¹ Bu devirlerden kalma eserlerin hattatları hakkında malumumuz yoktur.

Türklerin hat sanatı ile tanışması ve onunla meşgul olması İslamiyet'in kabulüyle başlar. O devirde hat sanatının merkezi Bağdat'tır. Büyük Selçuklu Devleti zamanından kalma eserlerin hattatlarının bir kısmı malum ise de o zamanlarda kullanılan isimler Arap, Türk ve İranlı'lar tarafından ortak kullanıldığından hattatların milliyetlerini tespit bir o kadar imkânsız gibidir. Irak Selçuklularının son hükümdarı II. Tuğrul'un ilme ve sanata önem verdiği ve kendisin de bir sanatkâr ve bir hattat olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Türklerin Anadolu'ya ayak bastığı dönemlerde hemen hemen bütün İslam Âleminde İbn Bevvab'ın üslubu hâkimdi. Zamanının Reyhan hattıyla yazılmış en güzel Kuran'larının bazıları halen Evkaf Hat Müzesi'ndedir.⁶²

Aklam-ı Sitte emanetini en çok İranlılar ve Türkler taşımıştır. Bu emaneti taşıma sorumluluğu Alkam-ı Sitte'deki her yazının kendi karakterine özgü olarak farklı muamele görmesine sebep oldu. Zaten bu yazılar her asırda hattatlar tarafından daha da ileri götürülüyordu. Özellikle Anadolu'da Fatih devrine kadar hüküm süren Yakut ekolü Şeyh Hamdullah ile birlikte farklı bir mecraya girip zirveye ulaştı. Ancak bu gelişim esnasında celi yazı yazma hedefi Aklam-ı Sitte yazılarının, özellikle Sülüs yazının kaderindeki hedef oldu. Sözlükte “iri, aşıkâr ve kalın” anlamına gelen Celi yazı hat sanatı dâhilindeki yazıların kendine mahsus kalem genişliğinden daha geniş uçlu kalemlerle yazılması ile ortaya çıkan yazılardır. Hattatlar celi ölçüsünü tayin ederken normal kalem ağzı genişliğinin üç katı olarak belirlemişlerdir. Yazı tarihindeki ilk celi hattatı Velid bin Abdülmelik zamanında yaşayan Halit'tir.

İşte bu noktada Aklam-ı Sitte yazılarının tabiatları bu kadarı yönlendiren ana etmen oldu. Mesela Tevki ve Rıkaa yazıları kullanıldıkları yerler itibariyle celi olarak yazılmaya müsait değildirler. Reyhani hattı ise Muhakkak hattının küçük ölçekte yazılan hali olduğu için celi yazıldığında tekrar muhakkak yazı elde edilir. Muhakkak, sülüs ve nesih etrafında dönen celi talih kuşu sülüs yazının kafasına konacaktır. Çünkü muhakkak yazının da celisi fazla yer kapladığından pek tercih edilmedi. Nesih yazı ise bazı eserlerde celi olarak kullanıldıktan sonra terk edildi. Evet, artık hattatlar 16.

⁶¹ Berk, *Devlet-i Aliye'den Günümüze Hat Sanatı*, 17

⁶² Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 478

Yüzyıldan sonra bütün mesailerini Aklam-ı Sitte'yi parlatmakla birlikte sülüs ve celisinin gelişmesine harcadılar.⁶³

Yalnız sülüsün celisi için mesai harcarken iki problem ortaya çıktı. Esasen sülüsle celisi arasında anatomi, yapı ve biçim olarak hiç fark yok gibidir. Ama yine de celi sülüste harflerin detaylarında bir vurgu ve gösteriş arayışı vardı. İkinci olarak da istif hususiyeti... Sülüste satır dizilimi önemli iken celide belirli geometrik şekillere hapsolan metne bağlı harf ve kelimelerin bir kaide ve felsefe içinde yerleştirilmesi bir mesele idi. Çünkü güzel bir istif canlı bir organizmayı andıran bir topluluk gibidir.⁶⁴

İşte İsmail Zühdi ve diğer hattatların hikâyesi biraz da celi sülüsün hikâyesidir. Düşüncemiz odur ki, celi sülüsün bu kadar inkılaba ve değişime uğramasına sebep olan faktör mimari eserlerde kufi yazı yanında süs unsuru olarak kullanılmasıdır. Böylece hep göz önünde olmasıyla hiç gündemden düşmemiş ve hattatları hep kendine çekerek adeta onları celiye teşvik etmiştir.

Anadolu Selçuklularında ilk olarak Konya İç Kalesinin tamir kitabesinde ortaya çıkan celi sülüs en tipik ve en güzel örneğini Konya'da İnce Minare Medresesi ile Sahip Ata Külliyesi portallerinde bulmuştur. Bu eserlerden anlaşılan odur ki Selçuklu celi sülüsü girift, küt ve biraz da cılızdır. Dikey harflerin yan yana dizilmesi önem verilen bir formdur. Fakat şu kesindir ki, celi sülüs kitabelerde kufi yazının yerini almaya başlamıştır.⁶⁵

Osmanlıda Fatih devrine kadar celi sülüs her ne kadar gelişim ve değişim gösterse de Selçuklu tesiri devam etmekteydi.

Selçuklu üslubundan ilk ayrılık emareleri Murat Hüdavendigâr (1360-1389) yıllarında başlar. Edremit – Tuzla Hüdavendigâr Cami (1336) ile Nilüfer İmareti (1388) bu değişiklik ve gelişimin ilk numunesidir.⁶⁶

Erken Osmanlı Celi Sülüsü ise kendini Bursa Yeşil Cami (1419) yazılarında gösterir. Osmanlı Celi Sülüsünün teşekkül etme mekânı ise II. Murad'ın (1421-1451) emriyle yapılan Edirne Üç Şerefeli Cami (1438-1447) kitabesidir.⁶⁷

⁶³ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 9.

⁶⁴ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 10.

⁶⁵ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 11.

⁶⁶ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 12.

⁶⁷ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 13.

Osmanlı celi sülüsünün en güzel örneklerine İstanbul'un fethiyle gelen süreçte şahit oluyoruz. Ali bin Yahya Sufî'nin -fethin coşkunluğu ve ilahi neşesiyle olacak ki- 1477'de yazdığı Fatih Cami ve Bab-ı Hümayun kitabeleri 19. Yüzyıla kadar ki en güzel numuneler olarak kalacaktır. Ve bu eserler gelişme devrini açan eserlerdir.

Aklam-ı Sitte'de klasik bir devir açan Şeyh Hamdullah'ın İstanbul, Amasya ve Edirne'de bulunan Bayezid Cami kitabeleri, yine İstanbul'da bulunan Firuz Ağa ve Davut Paşa camileri kitabeleri klasik devrin ilk celi sülüs örnekleridir.

Şeyh Hamdullah'tan sonra kendi mektebiyle ortaya çıkan Ahmed Karahisari'nin talebesi Hasan Çelebi'nin yazdığı Süleymaniye ve Edirne Selimiye Cami kitabeleri devrin celi sülüsü hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁶⁸

Yine Ahmed Karahisari mektebinin son temsilcisi olan Demirci Kulu lakaplı Hattat Yusuf'un İstanbul Tophane Semtindeki Kılıç Ali Paşa Cami yazıları da dönemin celi yazısı hakkında ipucu vermektedir.

4. Murat zamanında Topkapı sarayında yapılan Bağdat Köşkünde bulunan ayet'el-kürsi Osmanlı celi sülüsünün artık kemale erme meylini izhar eder. Harflerde ve yazının bütününde bir yumuşama ve tatlılık göze çarpar. Bu yazılara ek olarak Eminönü'ndeki Hünkâr kasrı yazıları da bu yöndedir. Teknecizade tarafından yazılan bu yazının harfleri ve kompozisyonu önemli bir yer tutar. Bu yazıdaki terakki kendini özellikle vav, re ve ye harflerinde kendini gösterir ve ideale yakındır.⁶⁹

Üsküdar'da III. Ahmed'in annesi Gülnuş Emetullah'a ait açık türbenin yazıları Mehmed Bursevi tarafından yazılmış olup bu yazılarda çok önemli numunelerdir. Hattatların celi sülüslerini geliştirmede yeri doldurulmaz bir vazife ifade ettiği açıktır.

III. Ahmed tarafından yazılan İstanbul ve Üsküdar'da bulunan III. Ahmed çeşmeleri kitabeleri de zamanının celi anlayışını ele veren mühim eserlerdendir.⁷⁰

Yine celinin gelişme devrinin en güzel örneklerinden biri de Tophane'de I. Mahmud zamanında yapılan Tophane çeşmesinin Mustafa bin Süleyman tarafından

⁶⁸ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 15.

⁶⁹ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 16.

⁷⁰ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 17.

yazılan yazılarıdır. Devrinin en güzel örneklerinden olmakla birlikte harfler birbirinin aynı olup duruşları itibarıyla fevkalade bir tatlılık ve yumuşaklık arzeder.⁷¹

Gelişme devrinin kapısını İsmail Zühdi Efendinin yazmış olduğu Şah Sultan Türbesi yazıları kapatır.

Resim 2.1. Şah Sultan Türbesi Kapı Üst Solundaki Celi Sülüs Ayet

Resim 2.2. Şah Sultan Türbesi Kapı Üst Sağındaki Celi Sülüs Ayet

Resim 2.3. Şah Sultan Türbesi İçindeki Celi Sülüs Ayetlerden Bir Parça

Gelişme devri celi sülüsünün özellikleri şöyle ifade edilebilir:

⁷¹ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 17.

Belirli bir ölçüye kadar harflerdeki güzellik ve kompozisyon güzelliği muhafaza edilmesine rağmen bir noktadan sonra bu muhafaza edilememiş, ahenk ve güzellik bozulmuştur. Ayrıca Selçuklu celisinin tesiriyle dikey harfler yan yana ve sık olup sert ve haşin duruşa sahiptirler. İstif ise hayal edilen seviyede olmayıp zayıftır.⁷²

Celi hattatları Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman yazılarındaki sülüs güzelliklerini celiye tatbik etmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır.

Özellikle Hafız Osman Aklam-ı Sitte'yi kemale erdirdiğinden celi hattatları onun sülüslerinden çok faydalanmışlardır.

2.2. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN SANATI

İsmail Zühdi Efendi Osmanlı Celi Mektebinin gelişme devrinin son halkasıdır. İsmail Zühdi Efendi eski tarz celiye bağlı bir hattattı. Eski tarz celi sülüs kalıpsız ve tashihsiz yazılan, istifinde giriftliğin çok az olduğu bir tarzdır.

Sülüs ve nesih yazılarında Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'dan sonra harf ve kelimelere zarif bir görünüş kazandırmış olup Hafız Osman yolunu parlatarak geliştirmiştir. Her ne kadar bu yolda bir ekol oluşturmamışsa da Şeyh ve Hafız'ın eserlerini uzun süre incelemiş, onlar üzerinde çalışmış ve bir atılım gerçekleştirip celi sülüste yeni bir tarz ortaya çıkararak kendisinden sonra celi sülüste büyük bir reform yapacak olan kardeşi Mustafa Rakıma rehberlik etmiştir.⁷³ Çünkü bu tarz Mustafa Rakım'ın celide mektep açması için gerekli olan hususiyetlerin habercisi gibidir. Şah Sultan Türbesi yazıları celi sülüsün olgunluk dönemine ayak basmaya ramak kala bu rehberliğin ve haberciliğin hangi boyutlarda olduğuna en büyük hüccettir. Tabiidir ki bu rehberlik özellikle sülüste olmak kaydıyla sülüs ve nesih yazıda Hafız Osman Ekolüne yakınlığından tevellüt etmiştir.⁷⁴

Bu kısımda İsmail Zühdi Efendi'nin sanat anlayışını irdelerken kendisinden önce gelen Şeyh Hamdullah ve ondan iki asır sonra ortaya çıkan Hafız Osman ekollerini incelememiz yerinde olur. Zaten Şeyh Hamdullah ile açılan çığır hiç kapanmamış ve daha önce bahsettiğimiz gibi devamlı gelişmiştir. Aslen Amasyalı olan Şeyh Hamdullah

⁷² Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 19.

⁷³ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 77.

⁷⁴ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 34.

Amasya ilim tahsiliyle birlikte hat sanatına intisap ederek Yakut yolunda bir hattat olan Hayreddin Mar'âşî'den Aklam-ı Sitteyi meşk etmiştir. II. Bayezid zamanında İstanbul'a yerleşen Şeyh, Amasya'dan tanışık olduğu II. Bayezid tarafından saraya dâhil edilmiş ve orada Padişahın da teşviki ile saray hazinesinde bulunan Yakut yazılarından yola çıkarak ve onların üzerinde yoğun bir mesai harcayarak onu aşmış ve 250 yıl süren Yakut mektebine son vererek Osmanlı Hat Sanatı Mektebini kurmaya muvaffak olmuştur. Yazıya yeni hendesi ve riyazi ölçülere getirerek Yakutun yazısındaki sert görünümü gidererek ona tatlı ve yumuşak bir veçhe kazandırmıştır. Sadece harflerin anatomilerine yenilik kazandırmakla kalmadı, ayrıca fizyolojik görünümlerine de güzellik kattı.⁷⁵ Yakut'un harflerindeki durgunluk ve donukluğu da gidererek harflere canlılık ve kıvraklık getirdi. Harflerin satıra oturmasını düzeltmekle kalmayıp, harfler ve hareketler arasındaki tenasübü de yakalamıştır.⁷⁶ Şeyh Hamdullah Osmanlı-Türk hattatlarının babası olup açtığı çığır sayesinde Hat sanatının merkezini Bağdat'tan alıp İstanbul'a nakletmiştir. Mushaf yazımında Reyhani yazının ve Aklam-ı Sitte'nin karışık kullanımının yerine Nesih yazıyı ikame ederek başka bir metodun öncülüğünü yapmıştır. İranlı ve Arap hattatlar Yakut'un yolunu devam ettirirken Osmanlı'lar hat sanatında Şeyh Hamdullah ile birlikte yepyeni bir ufuk yakalamışlardır. Ahmed Karahisari mektebi hariç bütün Osmanlı Hat sanatı hayatını derinden etkilemeyi başaran Şeyh yolu kendisinden iki asır sonra gelecek Hafız Osman Mektebine çıkıyordu.

İstanbul doğumlu olan ve küçük yaşta Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın desteğiyle eğitim gören Hafız Osman hat sanatı mensubiyetini Şeyh Hamdullah'ın üç büyük talebesinden ders görerek taçlandırmıştır. Sırasıyla Derviş Ali, Soyulcuzade ve son olarak Nefeszade'den eğitim görerek Şeyh Mektebinin bütün inceliklerine vakıf oldu. Bu sırada Şeyh Hamdullah'ın eserleriyle birebir muhatap olarak ondaki son Yakut esintilerini gidermiş harfleri ve hareketleri süzerek daha ileri bir kıvama ve güzelliğe ulaştırmıştır.⁷⁷

Şimdi bundan sonra, merhum Mahmut Yazır'a ait Kalem Güzeli eserinin ilk cildinde yer alan ve hat sanatının diğer sanatlarda bulunmayan bazı hususiyetlerini anlattığı bölümde geçen, hat sanatının hususi farikaları diye nitelendirdiği ki;

⁷⁵ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 479

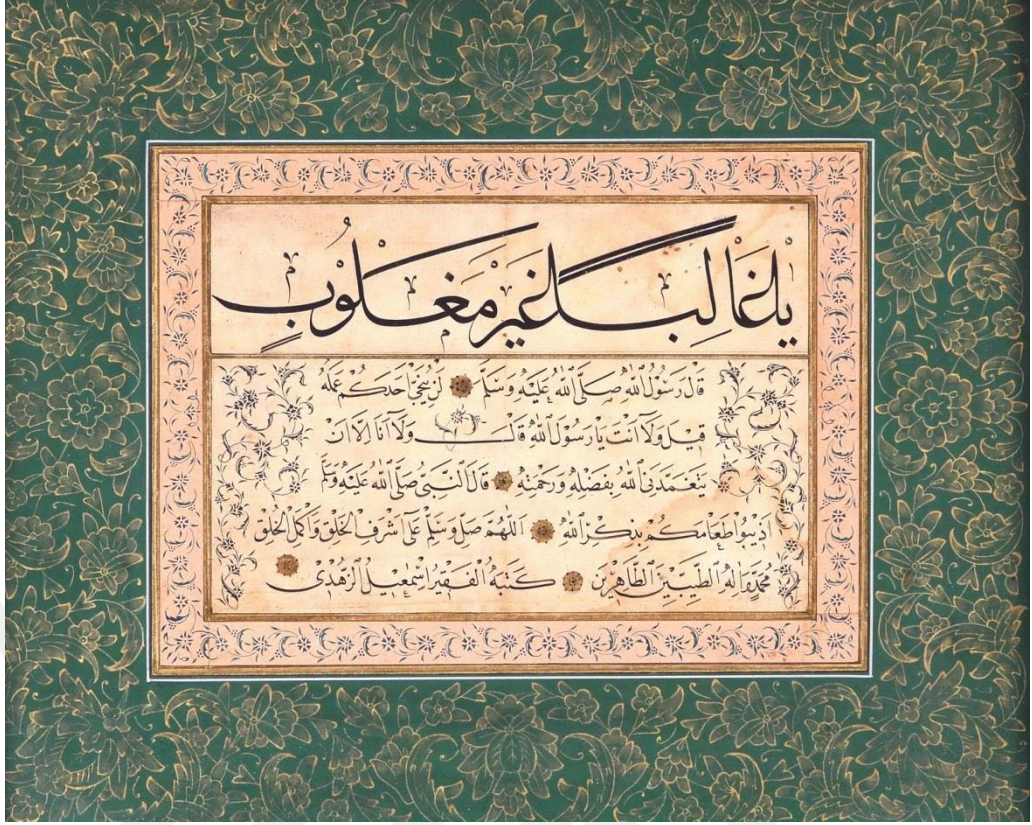
⁷⁶ Berk, *Devlet-i Aliye'den Günümüze Hat Sanatı*, 22

⁷⁷ Alparslan, *Büyük İslam Tarihi*, 481

anladığımız kadarıyla bir hat sanatı eserinin, bu özellikleri taşımasıyla gerçek manada hat sanatı eseri sayıldığı hususiyetler muvacehesinde İsmail Zühdi Efendi'yi diğer bazı hat sanatkârlarıyla eserler üzerinden mukayese edeceğiz. İlk değerlendirmeyi kendinden bir asır önce yaşamış ve mektebine mensup olduğu Hafız Osman ile yapmayı uygun bulduk.

Resim 2.4. Hafız Osmana Ait Sülüs – Nesih bir Kıt'a

Resim 2.5. İsmail Zühdi'ye Ait Sülüs-Nesih Bir Kıt'a

1- Terkip Hususiyeti

İki yazı da birlik havasını aksettirmektedir. Ve bir ölçüye kavuşturulan harfler ve hareketler yazının fitri güzelliğini yakalamış ve bu güzelliği onu seyredenlere ifade etmiştir. Birbirine benzeyen harflerin hareketlerinde ve bünye unsurlarında birbirini hatırlatmanın mevzubahis olması bütün zıt hareketlerin uyumuyla birlikte vahdete ve nizama işarettir. Dik, yatay ve kavisli hatların, bünye unsurlarının ve hareketlerin birbirine rağmen mecz olmaları terkip hususiyetinin en güzel şekilde sağlamlığını göstermektedir.

2- Seyyaliyet Hususiyeti

Akan bir suyun meyilli bir arazide kolayca akıp gitmesi o suyun canlı olduğunu göstermez. Yazıdaki seyyaliyet hususiyeti, bu suyun sağa sola hareketli olmasına rağmen nasıl ki hedefine gitmesi hasebiyle bir akış planı olduğu gibi, bir ifade canlılığı izhar etmesi ve bakana kendine çekmesi durumuyla bir canlılığa sahip olması, terkip

hususiyetinin özelliğini de içine alarak yazının hem genel görünüşüyle hem de kısım kısım haliyle, seyredenleri dış dünyadan kopararak kendi içinde yolculuğa çıkarması demektir. Bu iki yazı da nazarlar ta ilk harften başlayarak kendi içine çekmekte ve aksi hatlar ve hareketler olmasına rağmen terkip hususiyetinin de gücüyle de bir solukta son harfe kadar götürmektedir. Nazarlar gerek dik harflerle aşağı-yukarı çıkmakta gerek kavisli hatlarla dinlenmektedir. Yalnız İsmail zühdi efendi bu seyyaliyeti keşidelerle daha bir gösterişli halde sunmaktadır. Mesela eliflerden ayn harfine inen hareketler seyyaliyete ayrı bir veçhe kazandırmaktadır. Özellikle sondaki be harfleri iki yazıda da bu seyyaliyeti tamamlayıp kemale erdirmede benzersiz bir vazife görmektedir.

3- Metanet Hususiyeti

Burada kastedilen metanet kalıba dökülmüş bir beton parçasındaki sertlik ve donukluk değil, bir ağacın sağlam duruşunda saklı estetik görünüm arzeden capcanlı bir metanettir. Yani Şeyhu-l İslam Hasan Sincari'nin beyan ettiği gibi; güzellik halavetten, halavet de metanetten kaynaklanır.

Bu iki yazıda da akıcılık sağlanmıştır. Ancak İsmail Zühdi Efendi'nin hareketlerindeki yumuşaklık halaveti artırmış, bu da metanete yansımıştır. Halavetin fazlalığından dolayı metanet yüzüne perde çekmiş ve onu iliklerine kadar emerek sadece dikkatli nazarlara sunmuştur. Diğer bir ifade ile İsmail Zühdi Efendi'nin metaneti halaveti içine, Hafız Osman'ın halaveti metaneti içine gizlenmiştir.

4- El ve Kalem Hususiyeti

Bu iki yazıda sülüs –nesih kalemidir. Ele düşen ise bu kalemlerin icabı olan ve terkip hususiyetini de içinde barındıran kalemin takip ettiği teknik takibi, seyyaliyeti ve metaneti de koruyarak, meydana çıkarmaktır. Bu iki yazıda da hattatlarımızın eli kalemin hizmetine vererek kalemi de elin sahibinin ruhundan kopan sanat dalgalanmalarına teşne ettiğini görebiliyoruz. Çünkü bu iki sanatkârimız da bu sanatın icabı olan melekeye en üst seviyede maliktirler. Şunu da belirtmeliyiz ki, bu iki farklı el zamanlarının hususiyetlerini yazıya aktarmaktan geri durmamışlardır.

5- İbda Hususiyeti

Hat sanatının icadı ile güzele ve güzelliğe meftun insanlık aleminin önüne yeni bir sayfa açılmıştır. Öyle ki bu sanat, tabiatı ve onu taklit etmeyi aşan ve insana fitri

güzelliğin kapısını aralayan sanatkarı, ilahi beğenmemezlik düsturuyla devamlı ruh ufkunun terakkiyatında gezdirir ve bir ömür boyu güzelliğin peşinde koşturur. Önümüzdeki bu iki eser de, bundan daha güzeli de vardır, dedirterek insanın ruh dünyasında farklı çağrışımlar meydana getirmektedir. Çünkü bu iki eser de birbirlerinden yola çıkmalarına rağmen taklitin sınırlarını çoktan aşmışlardır.

6- Tahrik Hususiyeti

Demin belirttiğimiz gibi bu iki yazı da sülüs-nesih kalemidir. Bu kalemler hattatın elini kendi ölçüleri içinde tahrik etmiştir. Aslında tahrik olan, bu elin arkasındaki sanatkar ruha bağlı ve ibdaya açık fitrat güzelliğidir. Bu manevi kuvvet, ruhi hendeseden aldığı gücü tekrar el vasıtasıyla maddi kaleme iterek onu tahrik etmiştir. Bu tahrik döngüsü içinde el ve kalem ne kadar vasitalardan tecerrüt ederek sanatın meydana çıkmasına izin verirse yazı o kadar fitrileşir, muhakemeli ve isabetli olur.

Her iki yazıda da bu tahrik döngüsünün izleri görülmekte ve fitrilik hareketlere yansımaktadır. Mesela eliflerden ayn harflerine inen uzun tırnaklar ayn harfinin kaşını normalinden farklılaştırarak ona başka bir görünüm kazandırmıştır. Ancak bu farklılaşma fitriliği bozmamış, kalemi farklı şekilde tahrik ederek hem ona bedii bir güzellik katmış ve hem de tabii bir meyelan vücuda getirmiştir. İsmail zühdi Efendi'nin eserindeki keşideler de tenvin ve üstünü tahrik etmiş ve orada tenasüp kuralı içinde seyelan hasıl olmuştur. Yazılardaki tahrik unsurları harfleri ve hareketleri ahenkli bir vahdetin kucağına bırakmıştır.

7- Ölçülü Olma Hususiyeti

Hüsn-ü Hat sanatının şifre kelimelerinden biri de ölçüdür. Ölçü harfe ruhi hendese tarafından giydirilen maddi hendese elbisesidir. Bu elbise asildir, göze hoş görünür ve ruhu tatmin eder. Kalem, ele bu elbiseye göre kumaşı kestirir, biçtirir ve giydirir.

Hattat bu ölçüler tarafından kısıtlanmış ve sıkıştırılmış gibi görünse de aslında ölçünün güzelliği sayesinde güzelliğe mazhar olmaktadır. Diğer bir tabirle bu ölçüler deniz feneri mesabesindedir. İsmail Zühdi Efendi bu konuda Hafız Osman'a tabidir. İsmail Zühdi ve eli Hafız Osman ölçüleri tarafından kısıtlanmış gibi görünse de, bu ruhi ve mevzun icbar, onu; eski ölçüleri korumakla birlikte ve belli miktarda esneklik payıyla, yazıyı mütekamil bir seviyeye çıkartmasına sebep olmuştur.

Mesela sülüs parçanın sonunda bulunan ”mağlub” kelimesinin vav’larının ölçüleri bellidir. Ama vav’ın bu asıl elbisesi demin belirttiğimiz bir dereceye kadar esneklik payı ve takliti aşan yönüyle İsmail Zühdi tarafından yorumlanarak ve hayreti gerektiren bir halle ölçülerden şaşmayarak mütekamil bir şekilde yazılmıştır. Vav’dan sonra gelen be harfi içinde aynı şey geçerlidir. Ve bu harfler binlerce harfin arasından ölçüleri sayesinde rahatlıkla tefrik edilir.

8- Güzellik Hususiyeti

Bu hususiyet hayata dokunan bir hususiyettir. Ve insana bağlıdır. Burada değerlendirdiğimiz iki eser de zamanının, zamanlarının içinde yaşamış ekollerin, ekoller içinde yer almış sanatkarların bütün eserleri gibi aynı güzelliktedir. Çünkü bu iki eser de sanatkarlarının ruhundan kopan gelen iki güzel meyve ve kendilerine özgü endamlarıyla insan ruhuna güzelliğin kapısını açan iki anahtardır.

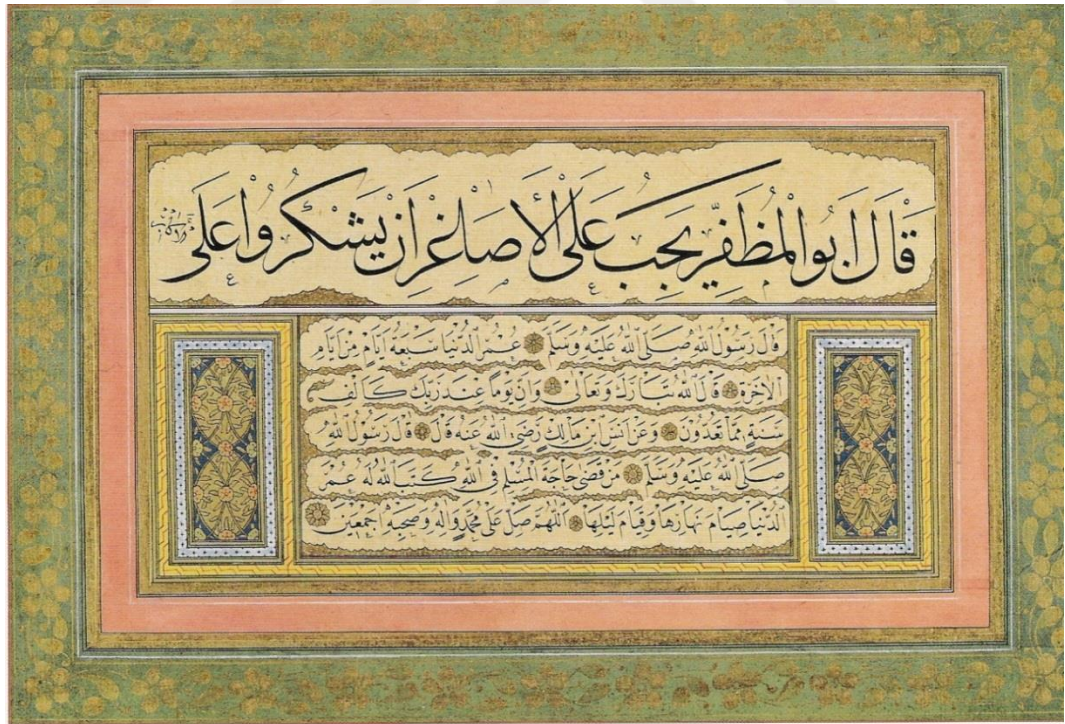
Gerek Hafız Osman gerekse İsmail Zühdi kendilerinden önceki birikimleri değerlendirmiş, kendi sanat anlayışlarının ve zevklerinin imbiklerinde süzmüş ve kuzusuna en halis gıdalardan olan sütü içiren koyun misali insanlara takdim etmişlerdir.

Hafız Osman’ın Sülüs – Nesih’lerini İsmail Zühdi Efendi’nin Sülüs – Nesih’leriyle karşılaştırdığınız zaman harflerin anatomilerinde çok fazla fark görmemekle birlikte duruşlarda ve detaylarda tatlı bir yumuşama göze çarpmaktadır. İsmail Zühdi’deki bu gelişme aslen celi sülüsteki gidişatı haber vermektedir. Adeta celi sülüse hedef tayin eder gibi harflerin anatomilerinde yani bünyelerinde ciddi bir olgunlaşmanın habercisi gibidir. Zaten İsmail Zühdi Efendi’nin oynadığı kilit rol de burada tezahür etmektedir. Aslında İsmail Zühdi Efendi Hafız Osman’dan uzanan köprünün Mustafa Rakım Efendi’de biten ayağı olmuştur. Yani her ne kadar Mustafa Rakım kendi mektebini ortaya çıkarırken Şeyh’in ve Hafız’ın eserlerini uzun uzun incelemişse de önünde İsmail Zühdi gibi bu iki ekolü hazmetmiş ve o yolda gayet kemal noktasına ulaşmış eserler bırakan bir rehberle sahipti.

Şimdi bu kısımda İsmail Zühdi Efendi’yi çağdaşı olan Abdulkadir Şükrü Efendi ile birlikte yukarıdaki hususiyetler çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız. İki sanatkârımız da Hafız Osman Mektebine bağlıdır. Değerlendirmeyi sadece sülüs yazılar üzerinden yapacağız.

Resim 2.6. İsmail Zühdi Efendi'ye ait sülüs-nesih bir kıt'a⁷⁸

▲ Abdülkâdir Şükrü Efendi'nin sülüs-nesih bir kıtası.

Resim 2.7. Abdulkadir Şükrü Efendiye ait sülüs-nesih bir Kıt'a⁷⁹

⁷⁸ Nurullah Özdem Arşivi

1- Terkip Hususiyeti

Her iki yazıda da cümle, unsurları bakımından bir vahdet oluşturarak bir kelime gibi algılanmaktadır. Zaten kelimelerin bir araya gelmesinde asıl unsur ittisal içinde bir infisal özelliği göstermesidir. Abdülkadir Şükrü Efendi'nin yazısında hemen her kelimenin sonu müdevver bir hareketle bitmiştir. Bu görünüm kelimeleri birbirinden seçme ameliyesini tamamlamaktadır. İsmail Zühdi Efendi de bu görünümü yazının son kelimesine kadar korumuştur. Her iki yazıda kelimelerin sonundaki müdevver hareketler kelimelerin birbirlerine estetik olarak daha çok yanaşmasına vesile olmuşlardır. Abdülkadir Şükrü Efendi'nin yazısında daha çok müdevver ve dik harfler hâkimdir. Fakat bunlar terkip hususiyeti içinde bedii bir tarzda bir araya gelmeyi başarmışlardır. Eserlerin ikisinde de harflerin bir kısmı müfret halde kullanıldıkları halde terkip hususiyetini bozmamış, bilakis ona yardım etmişlerdir.

Bunun yanında iltisaki ittisal, yani yapışarak ve kaynaşarak bitişme, yönünden baktığımızda Abdülkadir Şükrü'de dört, İsmail Zühdi Efendi'de üç kelime göze çarpmaktadır. Muvaffakiyetli visaklarla yazıyı tamamlayan bu kelimeler barındırdıkları farklı hareketlerle yazıya canlılık kazandırmışlardır.

İltikaai İttisal, yani ilişerek ve dokunarak bitişme, kuralının geçerli olduğu hareketler İsmail Zühdi'de fazla bulunarak yazıya akıcılık üflemiştir. Abdülkadir Şükrü de ise her kelimenin sonundaki müdevver hareket bu özelliği vücuda getirmiş ve yazıya ahenk katmıştır.

2- Seyyaliyet Hususiyeti

Bu iki yazıda göze çarpan en belirgin seyyaliyet hususiyetleri müdevver hareketlerin çokluğu ve kelime geçişlerinde oynadıkları rollerdir. Çoğu cevher halinde bulunarak iltisaki ve iltikaai kuralların gerek dâhilinde gerek haricinde yazılarak bu hususiyeti husule getirmişlerdir.

Satır nizamının metaneti makro planda seyyaliyete kuvvet verirken, mikro planda kalem cereyanı satır istifinin sağladığı ahengi müdevver hareketlere bir vazife olarak yüklemiştir.

⁷⁹ Nurullah Özdem Arşivi

Harflerin cüzleri olan kâse ve çanak gibi parçalar her iki eserde de terkip hususiyetinin icabına uymakla birlikte fazla tahavvüle uğramadan satır nizamında yerlerini almış ve ruhi hendese içinde yoğrularak seyyaliyet hususiyetinin varlığını hissettirmiştir.

Dik hareketlerle müdevver hareketler birbirinin rağmına gibi görünse de aslında birbirine bakıp birbirlerini nazara sunmuşlar ve vav başlarının fonksiyonelliğiyle yazıya halavet katmışlardır.

3- Metanet Hususiyeti

İsmail Zühdi Efendi'nin yazısında metanet biraz donuklaşmış gibi görünmektedir. Abdülkadir Şükrü Efendi'nin harfleri ise rüzgârda dalgalanır gibi bir seyyaliyet barındırdığı için iki farklı metanet hususiyeti karşımıza çıkıyor. Bu farklılık İsmail Zühdi Efendi'nin harflerindeki kalem hareketleri ve cereyanının harflere tokluk kazandırmasından kaynaklanmaktadır. Aslında bu iki eser metanet hususiyeti açısından hiç karşılaştırılmasa ve değerlendirilmese, akla gelmeyecek ve es geçilecek bir özellik olarak durmaktadır. Bunun nedenini yazılardaki seyyaliyet ve halavetin gözleri ve sanat ruhunu yeterince tatmin edip başka şey düşündürmemesine bağlamak gerekir.

İsmail Zühdi Efendi'nin yazısındaki son kelime olan “ulema” kelimesi yazıyı seyredenleri tabiri caizse efsunlu bir rüyadan uyandırıp kendi azametini göstererek metanet hususiyetini hatırlatan anahtar kelime olarak görülebilir. Aynı etkiyi Abdülkadir Şükrü Efendi'nin eserinde sona doğru yazılan “yeşkuru” kelimesinde de müşahade ediyoruz.

4- El ve Kalem Hususiyeti

Bu eserlerde iki el yani iki sanatkâr da sülüs kalemine tabi olup hem terkip hem seyyaliyet ve hem de metaneti sağlamış ve izhar etmişlerdir. Aynı asırda yaşamış çağdaş sanatkârlar olmaları hasebiyle iki hattatın yazıları da özellikle harf anatomilerinde ciddi benzerlikler ihtiva etmektedir. Yalnız burada şunu arz edelim ki, İsmail Zühdi Efendi'nin celideki mahareti ve çalışmaları buradaki yazısına aksetmiş ve bu sülüs yazı celi kararlılığını ve farikasını hafifçe sezdirerek Abdülkadir Şükrü Efendi'nin yazısından farklılaşmıştır.

İsmail Zühdi Efendi'nin bütün harflerdeki kararlılıkları ve toklukları el ve kalem hususiyetini muhtelif mecralara sürüklemiştir. Ama yine de yazısının heyet-i umumiyesi klasik sülüs yazının bütün özelliklerine sahiptir.

5- İbda Hususiyeti

Değerlendirmeye çalıştığımız bu iki eser mensup oldukları mektebin özelliklerini her yönden yansıtmakla birlikte en sade istif olan satır istifini kullanmalarına rağmen ibda hususiyetinden ödün vermemişlerdir. Benzer bünyeli harflerin birlikte ve karşılıklı tenazür ve tenasübü, takliti aşan bir sanatlaşma haysiyetiyle, ruhu ve sanat zevkini kendi içlerinde başka bedaat âlemlerine yükseltmektedirler.

6- Tahrik Hususiyeti

Bu yazıların tahrik hususiyetleri daha çok mikro planda ortaya çıkmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi kalemin ve elin sülüs hat kaidelerine göre tahrik olduğu bu yazılarda müdevver hareketlerin yazılara hakimiyeti ahenkli bir vahdeti vücuda getirmektedir.

Kalem ve el, burada var olan seyyaliyeti esas alarak çanaklarda ve kâselerde tahrik hususiyetini ön plana çıkarmış, daha çok müdevver hareketlere tabi olup, onları da kendine tabi kılarak hat sanatının fitri meylini ve mahsulünü onlarda göstermiştir. Gözler bu iki eserde de harfleri ve onun kıvrımlarını takip ederken hep müdevver hareketlere istinaden yoluna devam ediyor ve bu kıvrımlarda gizlenmiş tahrik hususiyetini gruplaşmış hareketler içerisinde algılıyor.

7- Ölçülü Olma Hususiyeti

Evet, karşımızda iki asil yazı duruyor. Bu yazılar asaletini mensup oldukları mektebin vaz ettiği ölçüleri harflere, kelimelere ve istife uyguladıkları muvaffakiyetle doğru orantılı olarak göstermişlerdir. Zaten bu kelimelerin satıra bu şekilde dizilmesiyle, harfler o fitri ve ölçülü elbiselerini ihtiyaç seviyesinde isteyecek ve giyecekleridir.

Müdekkik gözler de aradıkları maddi ve manevi hendeseyi yazının hem genelinde hem de özelinde hiç yorulmadan kavramış ve bu kavrayış ruha tatmin olarak yansımıştır. Bu tatminin esası da sahip olduğu ölçülerdir.

Daha önce temas ettiğimiz, hattatın önünün bu ölçüler tarafından kesilmesi ve adeta köşeye sıkıştırılması meselesi, satır istifinin harflerin ölçüleriyle beraber oluşturduğu harika ahenk tarafından, hiç gündeme getirilmeyecek kadar, bu yazılar ölçülü kılınmıştır.

8- Güzellik Hususiyeti

Bu toparlayıcı hususiyet, yukarıda bahsettiğimiz bütün hususiyetlerin gerektirdiği özelliklerden yola çıkarak ve onların fetvasıyla bu iki yazıyı güzel ilan etmektedir.

Aynı zamanın çocuğu olan bu iki hattatımız kendilerinden önceki birikimi iyi hazmetmiş ve sanat anlayışları çerçevesinde yorumlayarak birbiriyle yarışır, kendilerine has, ne başka eserlerine ne de başka hattatların başka eserlerine benzemeyecek iki muhteşem eser meydana getirmişlerdir.

Elbette ki bu hususiyet her eserde ve her hattatta kendini muhtelif şekilde hissettirmektedir. Şu bir gerçektir ki, her kim bu eserlere bakarsa mutlaka bu iki eseri de güzel ve eşsiz diye vasıflandıracaktır.

Son olarak İsmail Zühdi Efendi'nin celi sülüste meydana getirdiği eserleri, vefatından sonra celide yeni bir mektep kuracak olan kardeşi Mustafa Rakım Efendi'nin eserleriyle birlikte değerlendireceğiz. Yukarıda bahsettiğimiz gibi İsmail Zühdi Efendi eski tarz celi üslubuna bağlı olarak eser vermiştir. Eski celi tarzında ise eserler kalıpsız ve tashihsiz yazılırdı Ayrıca istifinde giriftlik ya yok denecek kadar azdı ya da çok geri plana itiliyordu. Tabi biraderi ve talebesi Mustafa Rakım Efendi'nin celi sülüste yaptığı yeniliğin ne olduğunu bilmeden bir değerlendirme yapmamız mümkün değildir.

İlk olarak Celi Sülüs yazı estetik değerler bakımından kemale ve olgunluğa onun sayesinde ayak basmıştır. Düzensizlikten, atıl ve durgun bir görünümünden kurtularak adeta canlı bir varlığa dönüşmüştür. Harflerde gövde ve duruş güzelliği onun sanatkârane müdahalesi ile temin edilmiştir. Hafız Osman sülüsleri üzerinde mesai harcadıktan sonra önce kareleme usulüyle onları büyütmüş sonra da elinde meleke hâsıl olunca doğrudan doğruya kalemle yazmaya başlamıştır. Bütün bu gayretlerin sonucu celi sülüs yazıyı aynen sülüs güzelliğinde yazmaya muvaffak oldu. Harfler estetik değerlerinden hiç bir şey kaybetmemişlerdi.⁸⁰ Rakım celiyi teknik bakımdan da

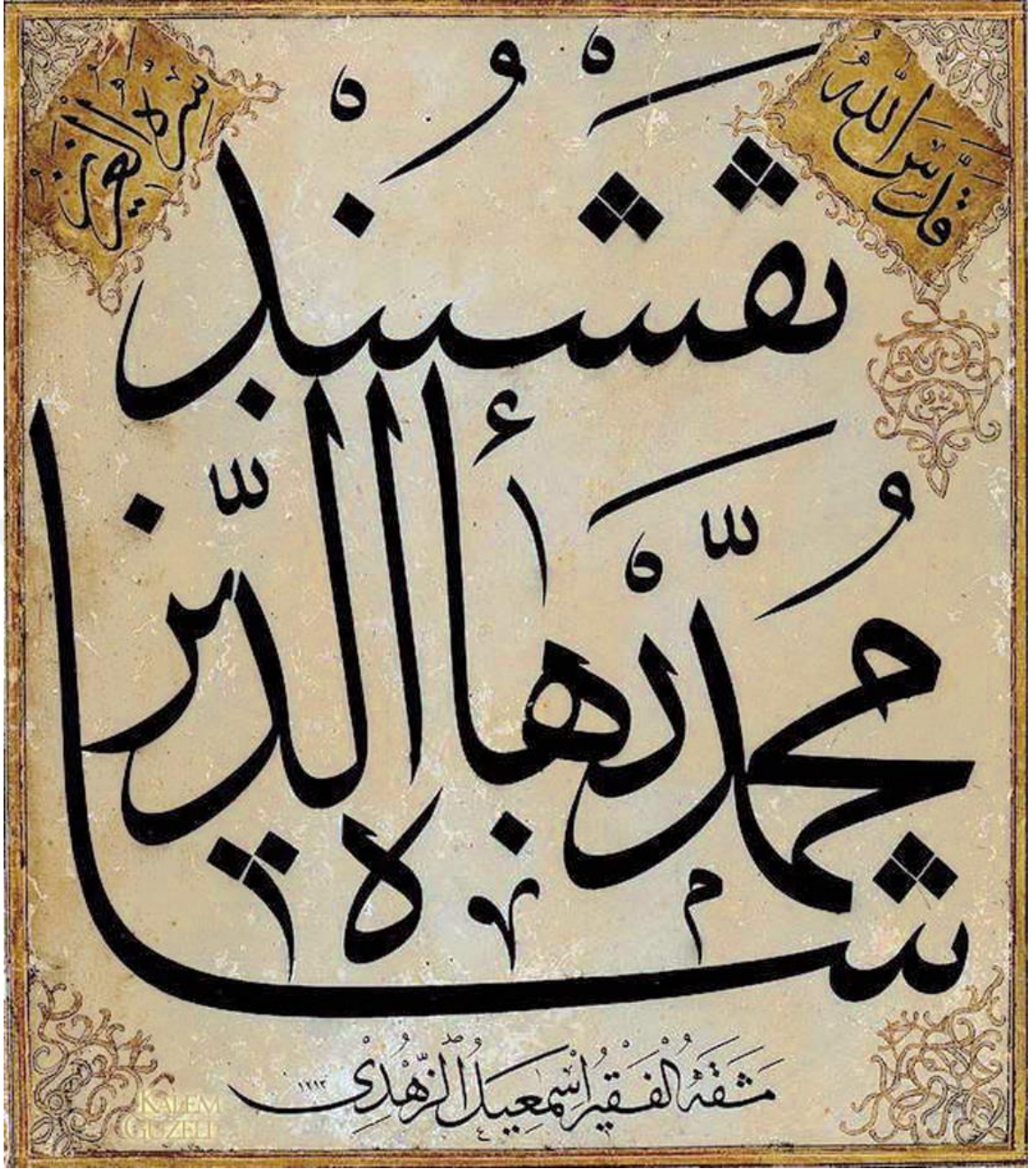
⁸⁰ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 90

geliştirmeyi başarmıştır. Celi yazı uzaktan bakıldığında rahat okunabilmelidir. Sülûse göre tok yazılması gerekmektedir. İşte Mustafa Rakım yazıyı mesafeye göre ayarlamasını bilen ilk sanatkâr olmuştur.

İkinci olarak celide istif güzelliğini temin etmiştir. İstif harf ve kelimeleri gelişigüzel üst üste yığmak yığıştırmak değil bunların birbiriyle uyuşabilen ve kaynaşabilen veçhelerini tespit etmek ve aralarındaki mesafeyi de ölçülü bir şekilde ayarlayarak teşrifata uygun olarak yerleştirebilmektir. Mustafa Rakım istifteki dağınıklığı ortadan kaldırdı, harf ve kelimeler için uygun durumlar buldu, boşlukları bertaraf ederek istif tekniğini kuvvetlendirdi.⁸¹

⁸¹ Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, 92

Resim 2.8. İsmail Zühdi'ye ait Celi Sülüs Bir Levha⁸²

⁸² Nurullah Özdem Arşivi

Resim 2.9. Mustafa Rakım Efendi'ye Ait bir celi Sülüs Levha⁸³

Resimlerde görülen levhalar yukarıda bahsettiğimiz celide yaşanan bütün değişimleri gözler önüne sermektedir. Her ne kadar İsmail Zühdi Şah Sultan Türbesi gibi yazılarında, harf anatomilerinde belli ölçüye kadar muvaffakiyet sağlamışsa da genel durum itibariyle celi anlayışında eski tarzın etkisi bütün kuvvetiyle sürmektedir. İsmail Zühdi'nin eserindeki istif, kafiye olmayan bir şiir gibi ilhamın akışına bırakılarak ve hiçbir tenasüp kuralını dikkate almayarak vücuda getirilmiştir. Yalnız dik harfler yan yana getirilmiş ve yazı bir keşide ile yukarıya yerleştirilen bir kelimenin arasına sıkıştırılarak bütün estetik hususiyet bunlara yüklenmiştir. Harf bünyelerinde kendinden sonraki dönemi müjdeleyen estetik unsurlar bulunsa da bu istifsizliğin ortaya çıkardığı karmaşada dikkatli gözler hariç nazarlardan kaçmıştır.

Şunu da ifade edelim ki daha önceki karşılaştırmalarda göz önünde bulundurduğumuz sekiz hususiyet burada biraz iptidai bir şekilde tezahür etmektedir. Zaten terkip ve seyyaliyet hususiyetlerinin yokluğu diğer hususiyetlerin de tamamen gizlenmesine sebep olmuş nazarları sadece metin bir şekilde ayakta duran ve yalçın kayalıklara benzeyen harfler ve kelimelerle baş başa bırakmıştır.

Mustafa rakım Efendi'nin eserinde ise hiçbir hususiyet olmasa seyyaliyet, metanet ve ölçülü olma hususiyetleri tek başına bu yazıyı estetik bir harika haline sokmaktadır.

⁸³ Nurullah Özdem Arşivi

Eserde bir vahdet, bu vahdetten doğan bir nizam, bu nizama hayat veren bir ölçüler demeti ve bu ölçüler demetinden kaynaklanan ibda ve güzellik hususiyeti mevcuttur. Bu hususiyetler de harflerin ve kelimelerin bünyelerini azamet ile birlikte bir halavet katmış ve istifindeki düzenlilik bütün bu saydığımız özelliklere hayattar bir veçhe bahşetmiştir.

Bahsetmemiz gereken diğer bir mesele de İsmail Zühdi Efendi'nin eski tarz celiye bağlı olmasından kaynaklanan bir haldir ki, merhum hat üstatları ve hat tarihçileri Necmeddin Okyay ve Macit Ayrıl'ın tespitiyle, elinden tashihsiz harf çıkarmada geçmiş üstatlar arasında eşi benzeri yoktur. Eski hattatlar da tashihsiz yazarlardı. Ancak bu arada bünyesi bozuk harflere de yer yer rastlanırdı. İsmail Zühdi ise tashihe yer bırakmayacak kadar düzgün harflerle yazardı. İsmail Zühdi Efendinin tekrarladığı bir husus da aradaki bazı nokta ve işaretleri siyah mürekkeple değil zer mürekkeple koyarak daha sonra etrafını tahrirlemesidir. Bu yazıya farklı bir cazibe kazandırmıştır.⁸⁴

İsmail Zühdi Efendinin sanatkârlığı elbette ki sanatına duyduğu müthiş bir muhabbetten kaynaklanmaktadır. Bunun göstergesi olarak da vakit bulup gittiği mesire yerlerinde boş durmamış, oralarda kıtalar yazmış ve yazdığı bu kıtaların hangi mekânlarda yazıldığına dair Veli Efendi Çayırı, Sadabad, Yedikule Bostanı ve Çeşme Meydanı gibi notlar koymuştur.⁸⁵ İsmail Zühdi Efendi bu yönüyle Hafız Osman'a benzemektedir. Hafız Osman Efendi de aynı şekilde davranmak bir tarafa Hac vazifesini yerine getirirken bile Arafat'ta yazı yazdığına dair rivayetler bulunmaktadır.

İsmail Zühdi Efendinin Hat Sanatına zamanın şartlarına göre getirdiği bir yenilik de kuş formunda yazdığı besmeledir. Zaten bir kısım hat bilginlerinin ileri sürdüğü gibi sürrealist bir resim olan hat sanatını realist bir form içinde ifade ederek farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

İsmail Zühdi Efendi'nin hat sanatına düştüğü kural niteliğinde not ve bir hattatın hangi meşrepte olmasını gerektirdiğini kendi anlayışı içinde beyan ettiği söz de şudur: "Hattat kalender-meşrep olmalıdır amma, levazım işinde değil."⁸⁶ Evet hattat, yüklendiği sorumluluğun farkındaki sanatkardır. O elindeki mahareti Allah'ın kelamını, Hz. Peygamber'in insanlık âlemini aydınlatan nurlu beyanlarını insanlara çok farklı bir mecradan aktaran sanatkârdır. O, dünyanın gelip geçici alakaya değmeyen fani

⁸⁴ Uğur Derman, İsmail Zühdi, "Yeni" Md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 126.

⁸⁵ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 34.

⁸⁶ Mahmud Yazır, *Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara 1974, II, 162

yüzünden elini ayağını çekecek ve kendisini sanatına, kendisine emanet edilen o kutlu yazıya hasredecektir. Bu adanmışlık içerisinde ise sanatına gösterdiği hassasiyeti kaybetmeyecek ve onun en güzel şekilde tezahür etmesi için malzemenin en iyisine kıyacak ve sanatını yüceltecektir. Eğer dünyadan elini ayağını çektiği gibi sanatına ve onun malzemesine lakayt kalırsa sanatının hakkını vermiş olmayacaktır.

İsmail Zühdi Efendi eserlerine imzalarını farklı ibareler üzerinden koymuştur. İmzalarından bazıları şöyledir:

Meşegahu Zühdi, Meşegahu el-Fakir İsmail Zühdi, Ketebehu el-Abdu el-Müznib İsmail Zühdi el-Maruf bi-Hafiz-il Kuran, Ketebehu İsmail Zühdi, İsmail Zühdi, Meşegahu el-Fakir İsmail Zühdi el-Maruf bi-Hafiz-il Kuran Gaferallahu Zunubeu...

Daha önce bahsettiğimiz gibi bulunduğu mekânın da adını imzalarına eklemiştir:

Meşegahu İsmail Zühdi fi Sahra-i Veli Efendi

Bazı arşiv kayıtlarındaki Mustafa Rakım Efendi'nin beyanlarından anlaşıldığına göre talebelerine Salı günü ders vermekteydi.⁸⁷

04 Ocak 1807 tarihinde İsmail Zühdi Efendi'nin vefatından 25 gün sonra yazılan muhallefat, yani vefatından sonra bıraktığı eşyaların hat sanatına dair kısmı şöyledir: 2 kalem Mushaf-ı Şerif Cüzleri, Delail-i Hayrat Cüzleri, 22 kalem karalama meşki, 3 kalem evrak-ı perişan, 4 kalem yazı, Sure-i Vezzariyat, Sure-i Vakıa, Derviş Ali ve Yedikuleli'ye ait 2 kalem murakka', Yedikuleliye ait meşk, yazı ve muhrec hat, Hamdullah Efendi'ye ait 2 kalem Sure-i En'am, kıt'a, muhrec hat ve yazı, Hafız Osman'a ait 4 kalem Hilye-i Şerif, 2 kalem murakka' ve kıt'a, 4 kalem yazı, murakka', muhrec yazı, 6 kalem kalemtraş, 3 kalem Abadi kağıt, İngiliz kari kağıt, bir miktar kalem, makta, zer mühre, makas, pergel, 2 kalem Al damga kağıt, Hatayi Kağıt, Lafza-i Celal, Çehar-ı Yar-i Güzin ve Hasaneyn ism-i şerifleri ve sair iğlenemiş celi yazılar, muhrec Sure-i Sad, mürekkep suyu, 3 kalem mürekkep, 5 kalem şişe, yazılı levhalar, çerçeveler, yazı edevatı ve mürekkep hokkası... bütün bu eşyanın parasal değeri 7911,50 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.⁸⁸

⁸⁷ Mert, 140

⁸⁸ Mert, 141-144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

3.1. İSMAİL ZÜHDİNİN HOCALARI

1750’li yılların başında babası Mehmed Kaptan tarafından tahsil gayesi ile İstanbul’a getirilen İsmail Zühdi Efendi, hıfzını tamamladıktan sonra Eğrikapılı Rasim Efendinin önde gelen talebelerinden Moralı Ahmed Hıfzı Efendiden sülüs, nesih ve rıka’ yazılarını meşk etti. Hat öğrenimini tamamlayınca Zühdi mahlasıyla icazete mazhar olduğu bilindiği halde icazetname zamanımıza gelmediğinden icazet tarihi bilinmemektedir. Mevcut en eski eserin ince nesihle yazılmış 1175/1761 tarihli bir Mushaf olduğu göz önünde bulundurulursa bu tarihten önce icazet aldığı sonucu çıkmaktadır. 1204/1790 senesinde bir talebesine verdiği icazetnamede Eğrikapılı Rasim Efendinin talebelerinden Hacı Mehmed Emin Efendiyi hocası olarak belirttiğine göre anlaşılan odur ki, Ahmed Hıfzı Efendinin vefatından sonra Hacı Mehmed Efendiden de faydalanmıştır. Müstakimzade Tuhfe-i Hattatin’nde Eğrikapılı Rasim Efendinin yetiştirdiği dört tane Hacı Mehmed Efendi tespit ettiği için bunlardan hangisinin İsmail Zühdi’ye hocalık ettiği anlaşılamamaktadır.

İbnülemin Mahmud Kemal Son Hattatlar adlı eserinde İsmail Zühdinin Mihalici Mehmed Şakir’den 1180/1766’da icazet aldığını belirtse de bir kaynak göstermediğinden mesnetsiz kaldığı gibi verilen icazet tarihinde uyumsuzluk bulunmaktadır. Çünkü İsmail Zühdi bu tarihlerde başarılı bir hat muallimi mertebesine çıkmış olup üç sene sonra kardeşi Mustafa Rakım’a sülüs – nesih icazet verecektir.⁸⁹

3.1.1. Ahmed-i Hıfzı Bin Mehmed Bin Abdulcelil

Mora yarımadasından babasıyla birlikte çocukluk yıllarında her türlü güzelliğin ortaya çıktığı İstanbul’a gelip ilk yıllarında Hasırcılar İmamı olarak bilinen Zülüflüler Hocası Mustafa Efendiden ilim öğrenip, sonra onun da üstadı merasim eden güzellikler kaynağı Hoca Mehmed Rasim Efendi merhumdan yazma ve karalama lafzının vaz’ına izinli olup neredeyse üstadını aynen taklit ederdi. Daha önce bahsi geçen merhumun

⁸⁹ Derman, 125.

vefatına yakın bir zamanda talebelere ilim öğretmesine yardım etme şerefine dahi mazhar olmuşlardır. Henüz yaşlılık çağlarına ayak basmadan Hüsn-i Hat Katibi olarak 1181 tarihinin sonbaharında yirminci pazartesi günü son yolculuğuna çıkıp üstadının yakınında türbesine deflonuldu.⁹⁰

Devhat-ül Küttab'da ise Ahmed Hıfzı Efendiden şu şekilde bahsedilmektedir:

HIFZI AHMED ÇELEBİ

Doğduğu yer olan Mora diyarından gençlik ve güzellik yıllarının başlangıcında bütün güzelliklere ulaşılan yer olan İstanbul'a sefer ettikten sonra Kuran'ı ezberleme zamanına yakın olarak, Furkan-ı Azim'in hizmetkârı olma babında hüsn-i hatta gayret ve hüsn-i hattı tahsil ile – aşağıda zikredilen – herkesin beğendiği üstad, seçkinlerin merasiminden hissedar olan Rasim Mehmed Efendiden sülüs ve nesih hattı için izin alarak icazetine nail oldu. Yine hocasının tarifiyle Hattatların Ulularının efendisi kılındı. Sultan Mahmud Han devrinde yetişen hattatlardandır.⁹¹

3.2. İSMAİL ZÜHDİNİN TALEBELERİ

Sanat hayatında birçok talebe yetiştirmeye muvaffak olan İsmail Zühdi Efendinin en önemli talebeleri; kardeşi Mustafa Rakım ve İbrahim Şevki Efendidir.

3.2.1. Mustafa Rakım Efendi (1171-1241/1758-1826)

İsmail Zühdi Efendinin kardeşi olup Ünye'den gelerek İstanbul'da medrese eğitimi almıştır. Güzel Yazıyı III. Derviş Ali ile ağabeyi İsmail Zühdi Efendiden meşk edip⁹² 1183/1769⁹³ senesinde sülüs ve nesih hattından icazet almıştır.

Celi Aklam-ı Sitte'de ekol yani mektep sahibidir. Hattatlığının yanında resim sanatıyla ilgilendi ve bu sanatta da ilerlemek nasip oldu. Devrin ileri gelenlerinin çocuklarına yazı sanatını öğrettiği gibi Reisü-l Küttab Ratib Efendinin vasıtasıyla III. Selime bir resmi takdim edildi. III. Selimim resmini yapma ve bu vesileyle huzura çıkma şerefine nail oldu. Bu resim ona müderrislik unvanını getirdi. Mustafa Rakım

⁹⁰ Mustakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, (hızr. Mustafa KOÇ), Klasik Yayınları, İstanbul 2011, 82,83.

⁹¹ Peyman Ayşe Yaman, *Devhat-ül Küttab İncelemeli Metin Çevirisi*, (Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. S.B.E., İstanbul 2003, 133 .

⁹² Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 117.

⁹³ Derman, 125.

Efendi İstanbul ve Anadolu Kazaskerliğine yükseldi. Vefatında Karagümrük'teki türbesine gömüldü.⁹⁴

Uzun süre Hafız Osman yazıları üzerinde çalıştı. Ressam olmasının da etkisiyle hat sanatında üç inkılap meydana getirmeye muvaffak oldu; celi sülüs harflerin estetiğinde sağladığı başarı, istifte sağladığı ahenk ve tuğra formunda yaptığı yenilik. Öyle ki celi “Rakım Öncesi” ve “Rakım Sonrası” diye ayrıma tabi tutuldu. Kurduğu celi mektebi kendisinden sonra gelecek Sami Efendi (1838-1912) tarafından kemale erdirilecektir. Ayrıca abisi ve hocası olan İsmail Zühdi Efendinin dostu, çağdaşı ve celide ekol sahibi Mahmud Celaleddin'in ekolü Mustafa Rakım ekolü karşısında tutunamamıştır. Mustafa Rakım'ın ekolünü vefatından sonra ortaya çıktığı için dünya gözüyle görmek İsmail Zühdi'ye nasip olmamıştır.⁹⁵ Rivayet odur ki; Mustafa Rakım Efendi abisi ve hocası olan İsmail Zühdi Efendinin kabir kitabesini yazarken elif harflerini biraz cılızca yazmıştır. İsmail Zühdi Efendi de berzah âleminden kardeşi ve talebesine bir ders vermek adına rüyasına teşrif etmiş ve “Eliflere kaftan giydir” diye ikazda bulunmuştur. Kim bilir belki de o rüyanın bereketiyle Mustafa Rakım Efendi ekolünü daha sağlam temeller üzerine kurmuştur.

⁹⁴ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 117.

⁹⁵ Berk, *Devlet-i Aliyeden Günümüze Hat Sanatı*, 35,36.

Resim 3.1. İsmail Zühdi Efendinin Mustafa Rakıma Verdiği İcazetname⁹⁶

3.2.2. İbrahim Şevki Efendi

Sultan II. Mahmud tarafından Bulgaristan'da bir yazı merkezi olan Şumnu'daki hattatların yazılarını güzelleştirmek için oraya gönderilmiştir. Hayatı, doğumu veya ölümü hakkında bir bilgiye sahip değiliz.⁹⁷

3.2.3. Refet Efendi

İbrahim Refet Efendinin doğum tarihi, yeri ve hayatının ilk yıllarında hangi hizmetlerde bulunduğu bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Elimizdeki bilgilere göre 1208/1792 yılında Edirne'den İstanbul'a göç etmiştir. İsmail Zühdi Efendinin sülüs – nesih derslerine devam etmekle birlikte Şanizade Ataullah Efendinin Ortaköy'de bulunan evinde İsmail Zühdi Efendi ile haftalarca kalır, onunla sohbet eder ve ikram ve iltifatlara mazhar olurdu.

⁹⁶ Nurullah Özdem Arşivi

⁹⁷ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 77.

Enderun ve Harem-i Hümayunun tamiratına nezaret etmiştir. Sultan IV. Mustafa'ya meşk hocası olduğu dillendirilse de bu bilgi kesin değildir.

Sultan II. Mahmut zamanında Şehr Eminliği makamına nail olan İbrahim Refet Efendi padişaha özel bir yakınlık kesbetmiş ve bu kesbi sayesinde bazı saray icraatlarına tesir edebilmiş idi.

1228/1813 yılında vefat etmiş olup kabri bilinmemektedir.⁹⁸

3.2.4. Şükrü Efendi

Esseyid Mustafa Şükrü Efendi İsmail Zühdi Efendiden icazetlidir. Doğumu, ölümü ve hayatı hakkında bir malumatımız bulunmamaktadır. 1267/1852 ve 1276/1861 yıllarında yazdığı Mushaf'ları olduğu bilinmektedir.⁹⁹

3.2.5. Vehbi Efendi

Halil Vehbi Efendi İsmail Zühdi Efendinin talebesi olup bazı tarihçiler tarafından 1240/1825 yılında vefat ettiği belirtilse de Topkapı Sarayında 1242/1827 tarihli bir Mushaf'ı mevcuttur.¹⁰⁰

3.3. İSMAİL ZÜHDİ EFENDİNİN ESERLERİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İsmail Zühdi Efendi eski tarz celi anlayışına bağlı olarak eserler vermiştir. Şimdi bu anlayışa bağlı olarak ortaya koyduğu eserlerden birkaç örneğe bakalım.

⁹⁸ İnal, 314.

⁹⁹ İnal, 410.

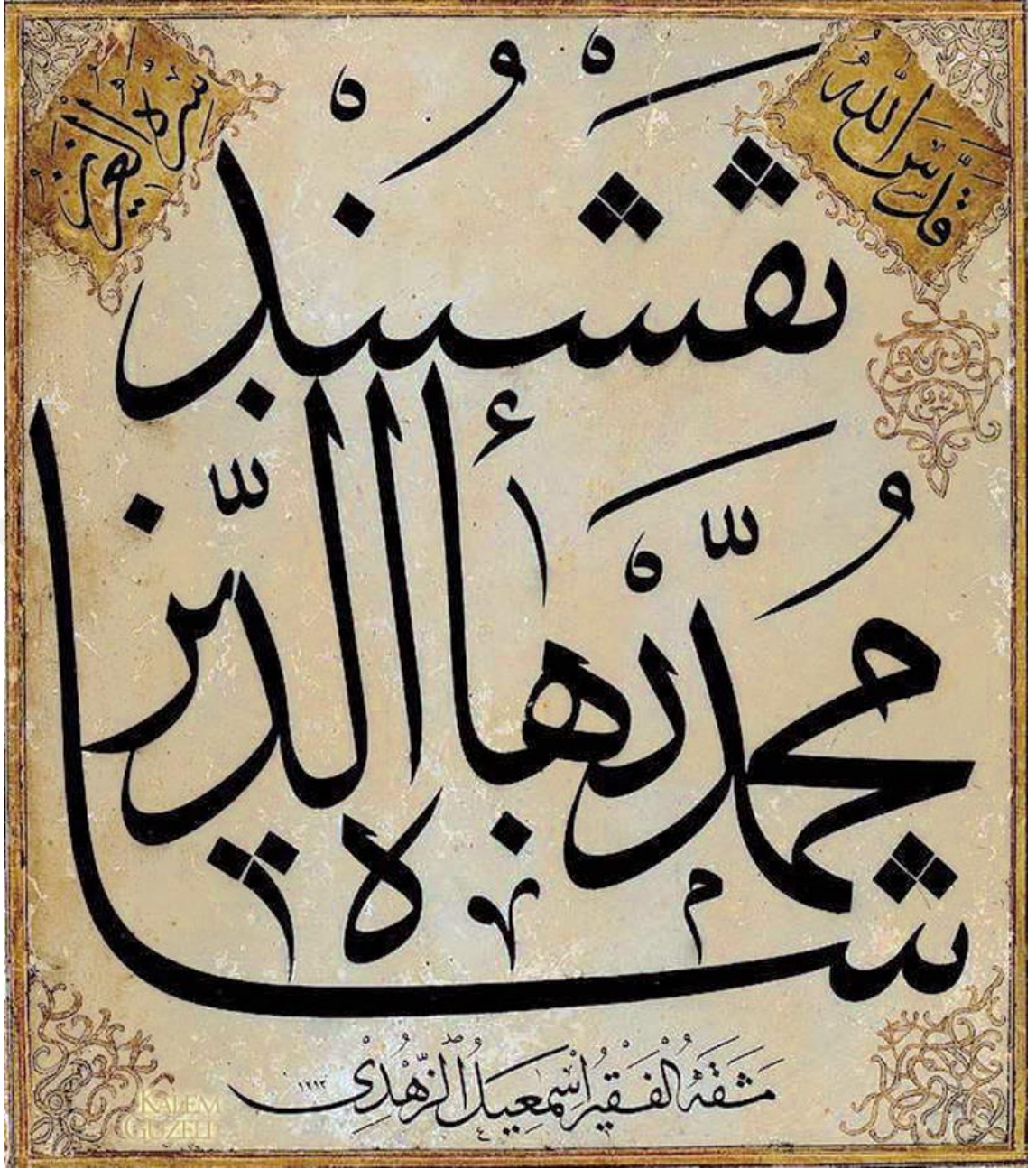
¹⁰⁰ İnal, 451.

Resim 3.2. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha¹⁰¹

Yazı Türü	: Celi Sülüs
Metnin Okunuşu	: Ya mahbube-l Aşigin
Metnin Anlamı	: Ey Aşıkların Sevgilisi
Tarih	: H; 1206 M; 1791

¹⁰¹ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.3. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha¹⁰²

Yazı Türü : Celi Sülüs

Metnin Okunuşu : Şah-ı Muhammed Bahauddin-i Nakşibend

Tarih : H; 1212 M; 1797

¹⁰² Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.4. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha¹⁰³

Yazı Türü : Celi Sülüs
 Metnin Okunuşu : Ali El- Murtaza
 Tarih : ?

¹⁰³ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.5. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha¹⁰⁴

Yazı Türü	: Celi Sülüs
Metnin Okunuşu	: Ah Mine-l Aşk ve Halatıhi
Metnin Anlamı	: Yandım Aşktan ve onun Çeşitli Hallerinden
Tarih	: H; 1192 M; 1777

¹⁰⁴ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.6. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Yazı¹⁰⁵

Yazı Türü : Celi Sülüs

Metnin Okunuşu : Kutbu-l Arifin Hazret-i Şeyh Nureddin Cerrahi Kuddise Sırrahu

Metnin Anlamı : Ariflerin En Ulusu Şeyh Nureddin Cerrahi, Allah Sırrını Kutsasın

Tarih : H; 1211 M; 1796

Yeri : Nureddin Cerrahi Tekesi Niyaz Penceresi Üstü

¹⁰⁵ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.7. İsmail Zühdi Efendi'ye Ait Celi Sülüs Levha¹⁰⁶

Yazı Türü : Celi sülüs

Metnin Okunuşu : Men Amene bi-l Kaderi Emine mine-l Kederi

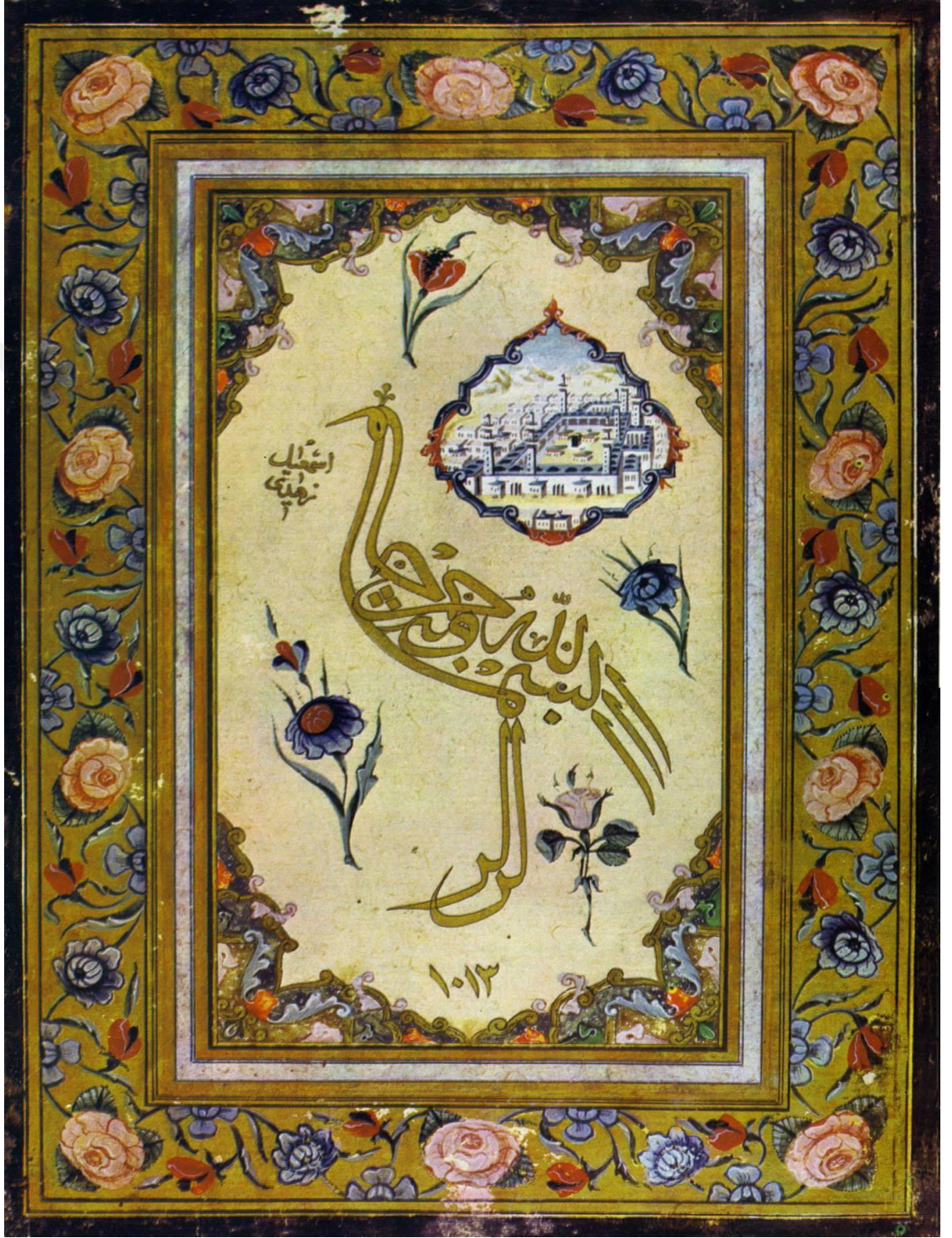
Metnin Anlamı : Kim Kadere İman Ederse Kederden Emin Olur

Tarih : ?

*İmza kısmında bu yazının İbrahim Şevki adlı hattattan naklen yazıldığı belirtilmektedir.

¹⁰⁶ Nurullah Özdem Arşivi

İsmail Zühdi Efendi'nin zamanına göre orijinal sayılacak çalışmalardan bir tanesi de kuş formunda yazdığı besmeledir.

Resim 3.8. İsmail Zühdi Efendiye Ait Kuş Formunda Besmele¹⁰⁷

¹⁰⁷ Nurullah Özdem Arşivi

*Müzehip tarihini atarken yanlışlık yapmış ve H. 1213, M.1798 yerine H. 1013, M.1604 diye atmıştır.

İsmail Zühdi Efendi'nin önemli bir eseri de İstanbul Fatih'te Nişancı Cami haziresinde bulunan h. 1219/m. 1804 tarihli Hatice Hanıma ait mezar taşı kitabesidir.

Bu mezar taşı kitabesi caminin ana girişinin hemen sağındaki bölümdedir. Kitabe tarihi hicri 1219; miladi ise 1804'tür. Mezar taşının kitabe metni şöyledir:

Rahimeha Allah

Tersane-i Amire 'de Kereste

Kâtibi Mustafa Arif

Efendinin Kerimesi

Merhume ve Mağfur lehe

Hatice Hanım Ruhiçun

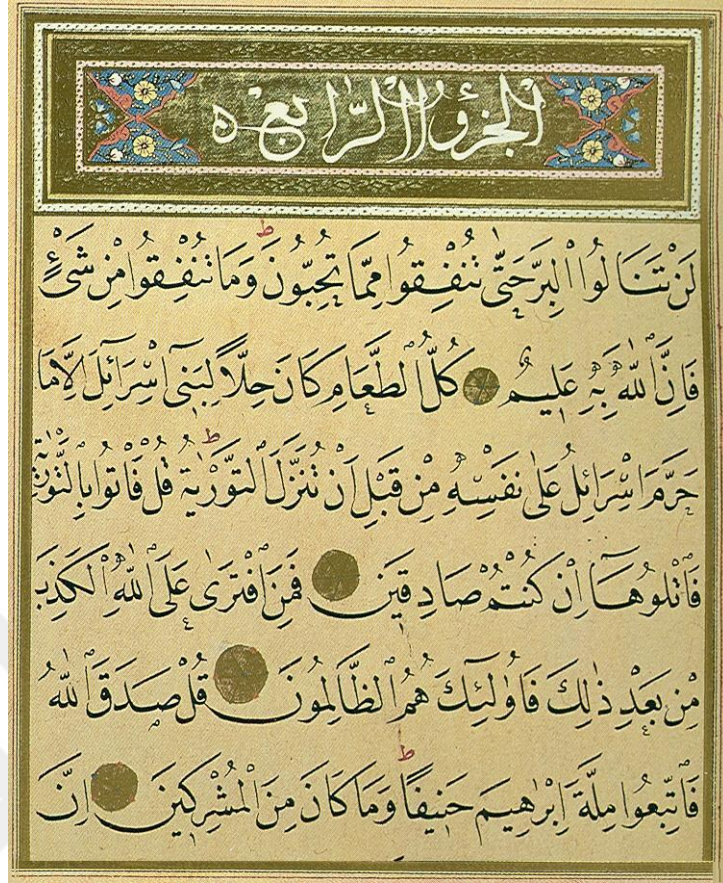
El-Fatiha

Sene 1219

Ketebehu İsmail Zühdi

Resim 3.9. Hatice Hanım Mezar Taşı Kitabesi

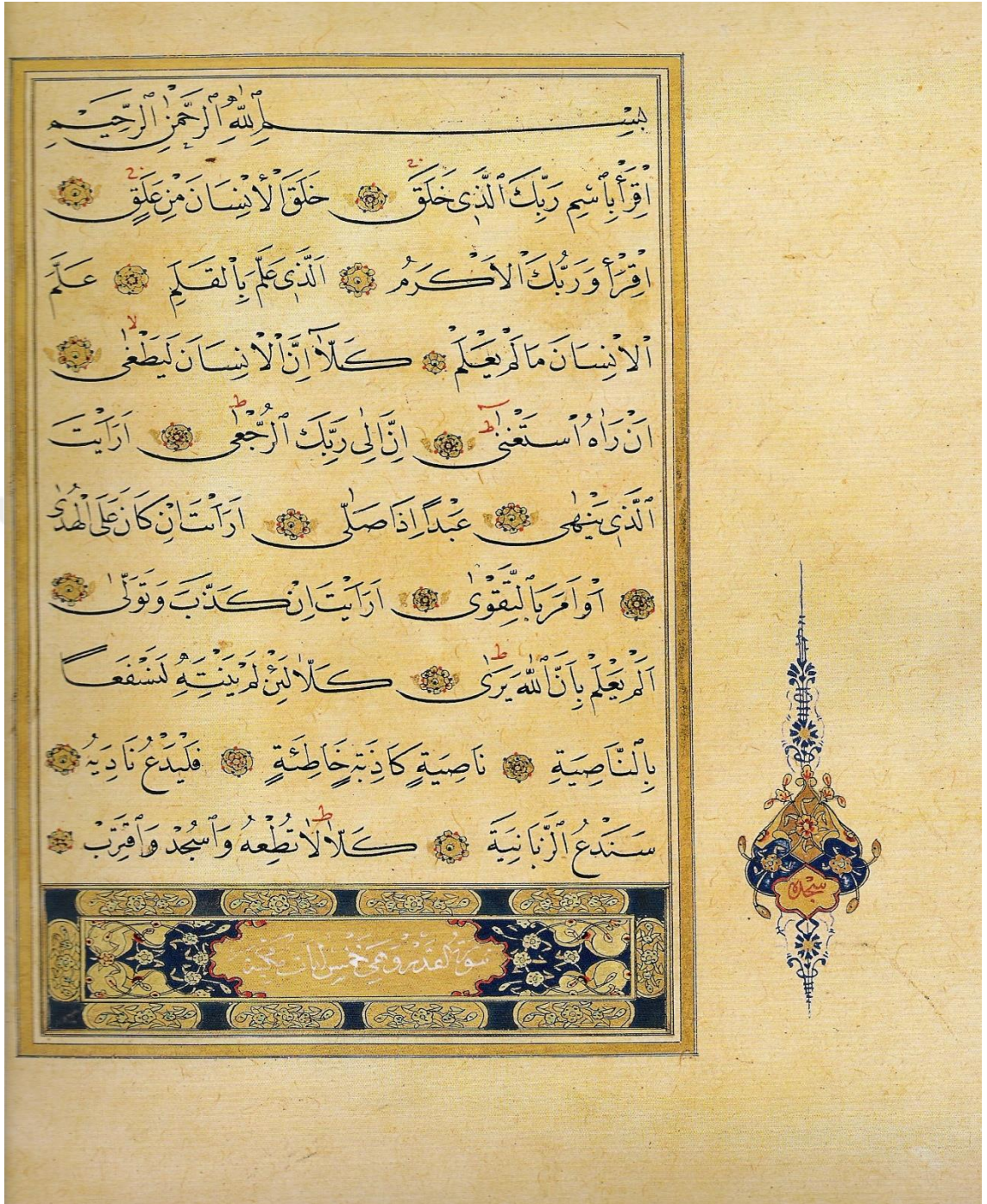

Resim 3.10. İsmail Zühdi'ye Ait Nesih Kuran Sayfası¹⁰⁸

Yazı Türü : Nesih

Tarih : ?

¹⁰⁸ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.11. İsmail Zühdi'ye Ait Nesih Kuran Sayfası¹⁰⁹

Yazı Türü : Nesih
 Tarih : 1218/1803 – 1219/1804
 Yeri : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

¹⁰⁹ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.12. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıtâ¹¹⁰

- Yazı Türü : Sülüs – Nesih Kıtâ
- Metnin Okunuşu : İnne'l-lezi leyse fi-cevfihi şeyun mine-l kurani ke beyti-l hirebi
- Metnin Anlamı : İçinde (Kalbinde) Kurandan Bir Parça Bulunmayanın Hali Harap Ev Gibidir.
- Tarih : ?

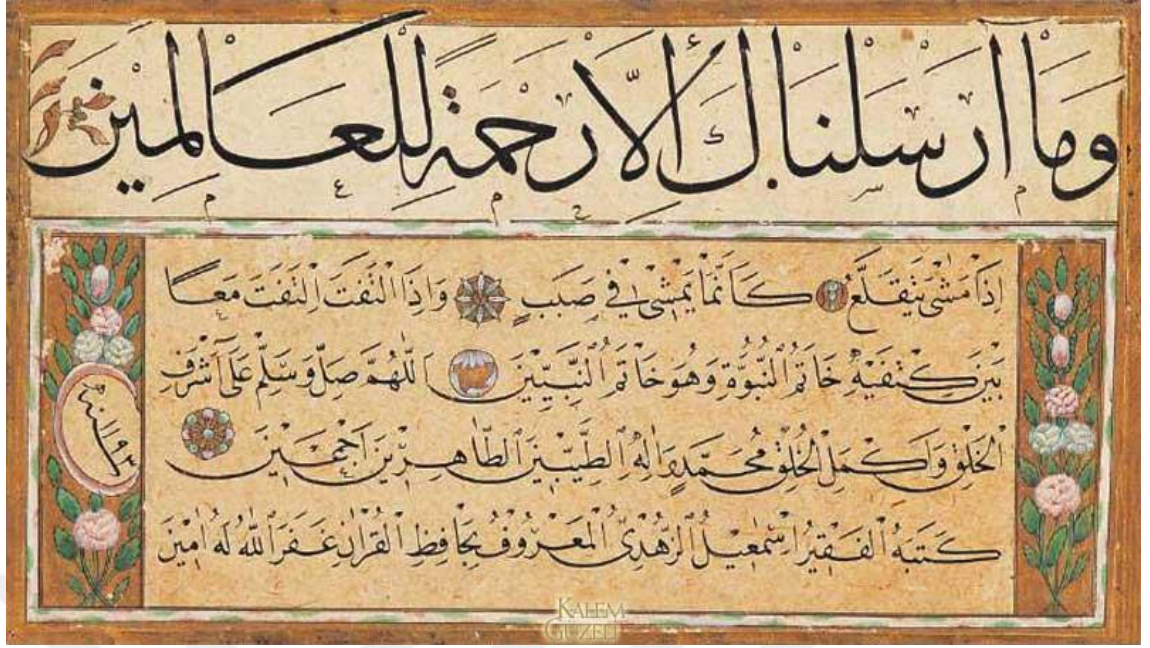
¹¹⁰ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.13. İsmail Zühdiye Ait Nesih Dua Sayfası ¹¹¹

Yazı Türü : Nesih
Tarih : H. 1200, M. 1785

¹¹¹ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.14. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Hilve-İ Şerif Parçası¹¹²

Yazı Türü : Sülüs – Nesih

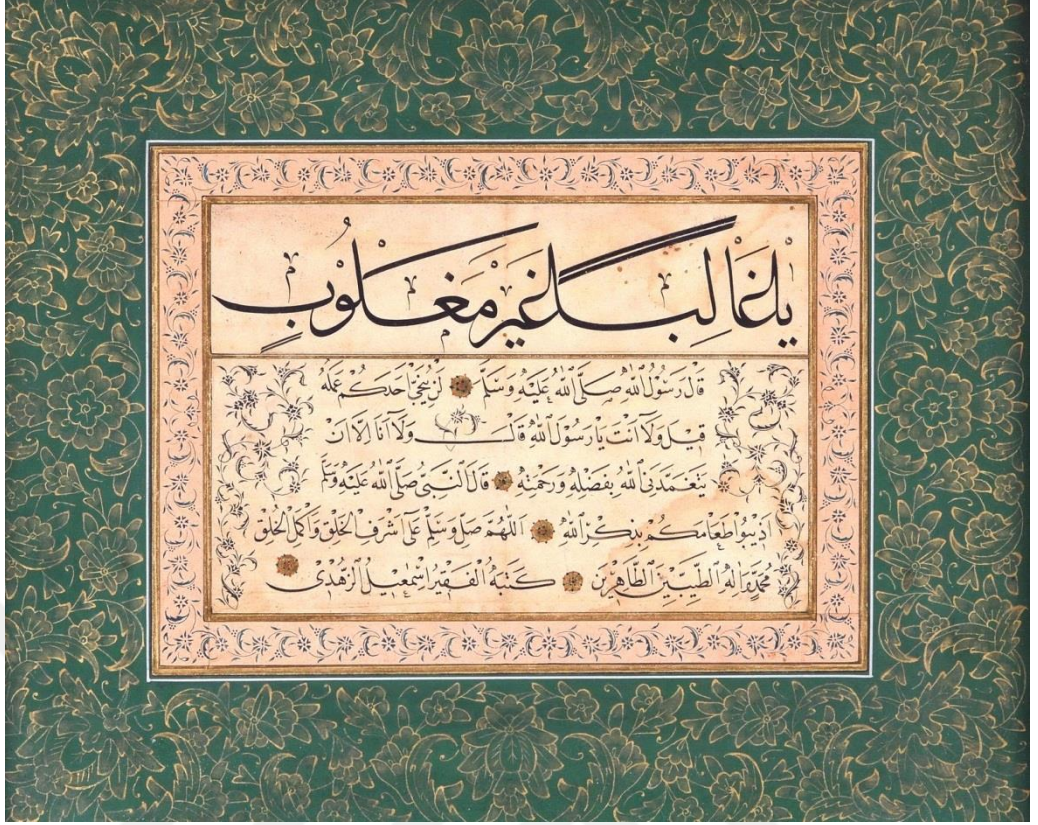
Metnin Okunuşu : Ve Ma Erselneke İlle Rahmeten Li-l Alemin

Metnin Anlamı : Biz Seni Ancak Alemlere Rahmet Olarak Gönderdik

Tarih : H. 1193, M. 1778

*Bu metin Hilve-i Şerif dediğimiz özel formun son kısmıdır.

¹¹² Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.15. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıta¹¹³

Yazı Türü : Sülüs – Nesih
 Metnin Okunuşu : Ya Ğaliben Ğayra Mağlub
 Metnin Anlamı : Hiç Mağlup Olmamış Yegane Galip
 Tarih : ?

¹¹³ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.16. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıta¹¹⁴

Yazı Türü : Sülüs – Nesih

Metnin Okunuşu : Meclis-ül İlmi Ravdatun Min Riyadi-l Cenneti

Metnin Anlamı : İlim Meclisi Cennet Bahçelerinden Bir Bahçedir.

Tarih : H. 1206, M. 1791

¹¹⁴ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.17. İsmail Zühdiye Ait Hilve-İ Şerif¹¹⁵

Yazı Türü : Sülüs – Nesih
 Metin : Hilve-i Şerif
 Tarih : H. 1214, M. 1799

¹¹⁵ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.18. İsmail Zühdiye Ait Hilye-İ Şerif¹¹⁶

Yazı Türü	: Sülüs – Nesih
Metin	: Hilye-i Şerif
Tarih	: ?
Yeri	: Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu

¹¹⁶ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.19. İsmail Zühdiye Ait Sülüs Nesih Meşk¹¹⁷

Yazı Türü	: Sülüs – Nesih
Metin	: Meşk Murakkası
Tarih	: H. 1216, M. 1801
Yeri	: Bağdat Müzesi

¹¹⁷ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.20. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Meşk Murakkası¹¹⁸

Yazı Türü	: Sülüs – Nesih
Metin	: Meşk Murakkası Sonu
Tarih	: H. 1216, M. 1801
Yeri	: Bağdat Müzesi

¹¹⁸ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.21. İsmail Zühdi'ye Sülüs ve Nesih Meşki¹¹⁹

Yazı Türü	: Sülüs – Nesih
Metin	: Meşk Murakkasından Bir Parça
Tarih	: ?
Yeri	: Mışığın Üniversitesi; Amerika Birleşik Devletleri

¹¹⁹ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.22. İsmail Zühdiye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a¹²⁰

Yazı Türü : Sülüs – Nesih

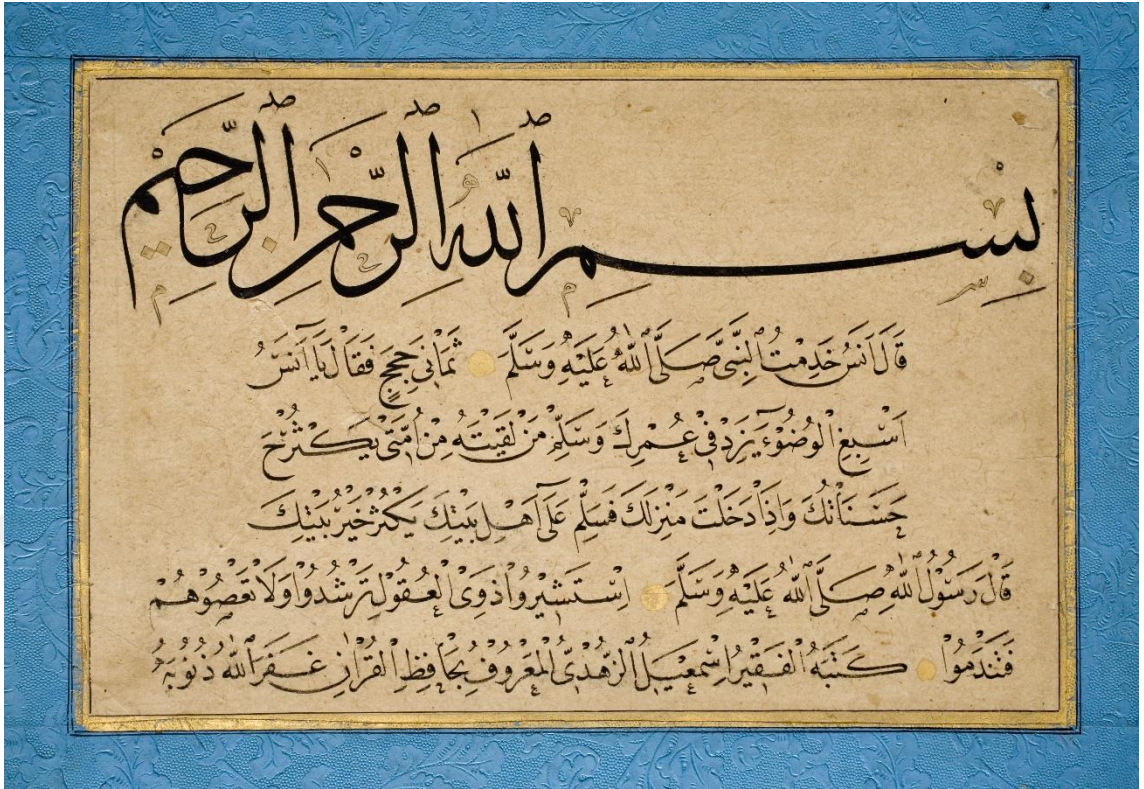
Metnin Okunuşu : Hacecna Maa-l Hüccaci Haccen Ke Haccihim Hacceten FeTeHaccu

Metnin Anlamı : Hacılarla Birlikte Tıpkı Onların Haccettiği Gibi Biz de Haccettik

Tarih :

Yeri : Sabancı Müzesi

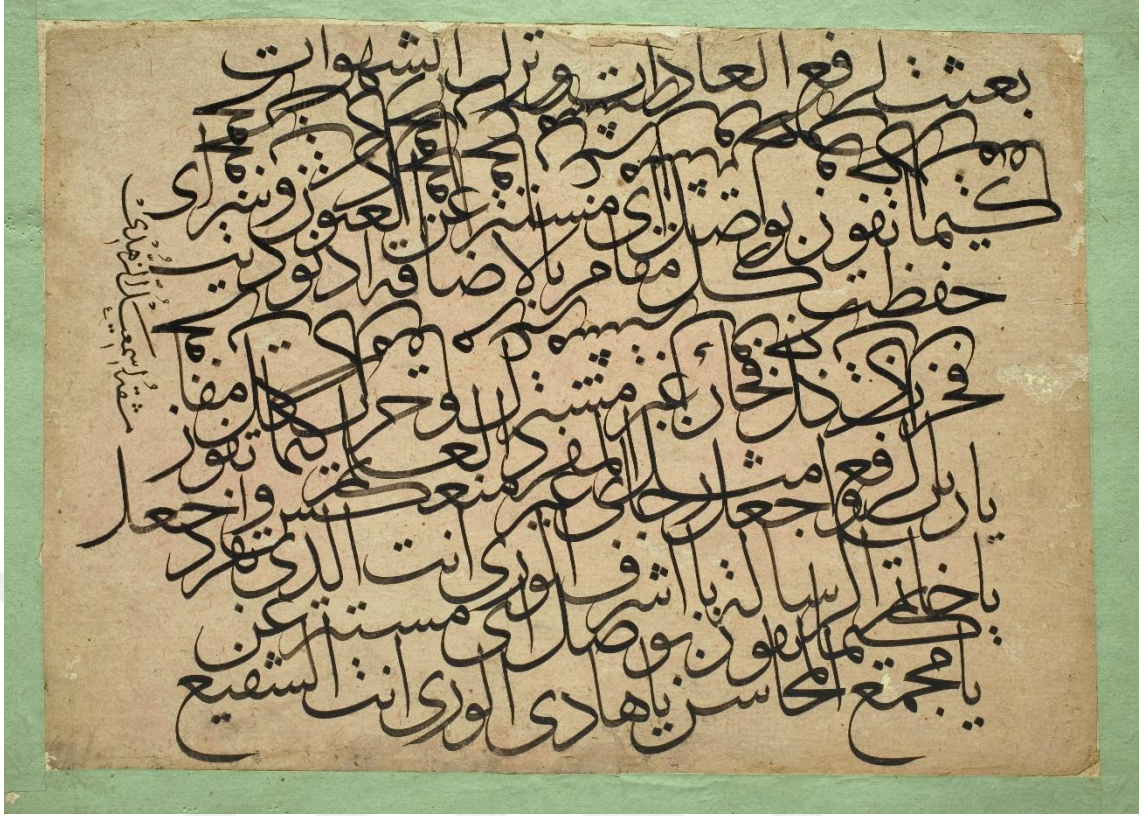
¹²⁰ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.23. İsmail Zühdiye Ait Sülüs Nesih Yazı¹²¹

Yazı Türü : Sülüs – Nesih
Tarih : ?
Yeri : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

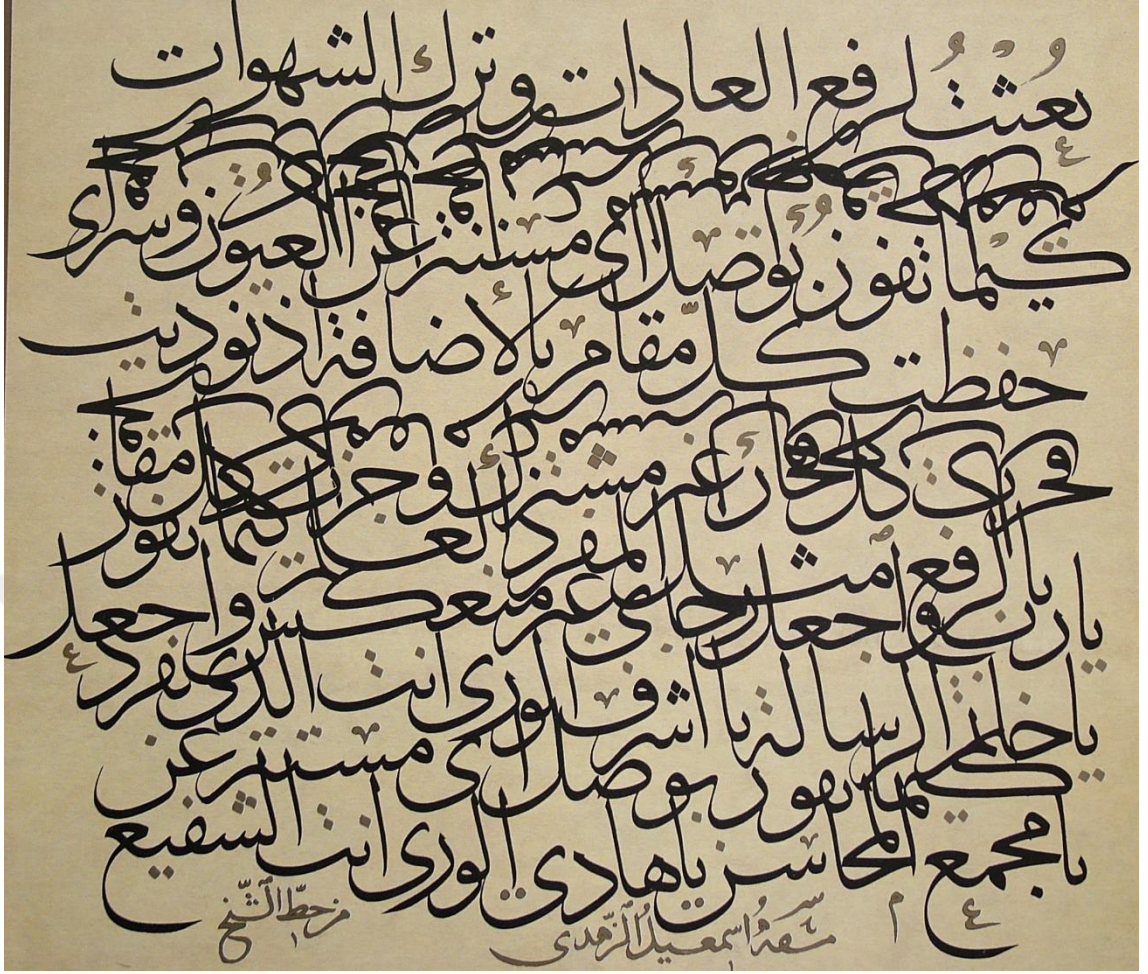
¹²¹ Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.24. İsmail Zühdiye Ait Karalama¹²²

Yazı Türü	: Sülüs
Metin	: Karalama
Tarih	: ?
Yeri	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

¹²² Nurullah Özdem Arşivi

Resim 3.25. İsmail Zühdiye Ait Karalama¹²³

Yazı Türü	: Sülüs
Metin	: Karalama
Tarih	: ?
Yeri	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

¹²³ Nurullah Özdem Arşivi

İsmail Zühdi Efendinin bir eseri de Ataullah Efendinin babası Şanizade Sadık Efendi tarafından Ortaköy Senti Çevirmeci sokakta yaptırdığı çeşmenin kitabesidir. Ancak yaptığımız araştırmalar sonrasında çeşmenin kitabesinin yerinde olmadığı ve çeşmenin bir bölümünün dökülen asfaltın altında kaldığı anlaşılmıştır. Mahalle sakinleri ile yaptığımız görüşmelerin sonucu bu çeşmenin uzun zamandan beri bu halde olduğu ve kitabenin çalındığı yönündedir. Aşağıdaki fotoğraflar çeşmenin günümüze ait fotoğraflarıdır.

Resim 3.26. Çeşme Kalıntısı

Resim 3.27. Çeşme Kalıntısı

Resim 3.28. İsmail Zühdiye Ait Şah Sultan Türbe Celi Sülüs Yazıları

Yazı Türü : Celi Sülüs
Tarih : h. 1215 m.1800
Yeri : Şah Sultan Türbesi, Eyüp

Resim 3.29. İsmail Zühdiye Ait Şah Sultan Türbesi Celi Sülüs Yazıları

Yazı Türü : Celi Sülüs
Tarih : h. 1215 m. 1800
Yeri : Şah Sultan Türbesi, Eyüp

SONUÇ

Gerek Celi Sülüs' ün tarihsel gelişimindeki konumu, gerekse İsmail Zühdi Efendi'ye ait eserler göstermektedir ki, Osmanlı Celi Sülüs Hat Mektebinin olgunluk devresine girmesinde sanatkârimızın rolü ve katkısı inkâr edilemeyecek kadar açıktır.

Hatta şunu söyleyebiliriz ki, Şah Sultan Türbesi yazılarının İsmail Zühdi Efendi tarafından yazıldığını bilmesek; bu yazıların Mustafa Rakım Efendi'nin bu yazıları kendi Celi Sülüs Mektebini kurma yıllarının ilk evresinde yazmış olduğunu zannedebilirdik. Özellikle “vav”, “re” ve “nun” gibi harflerin çanakları, “vav” başlarının estetik kokan duruşları ve harf bünyelerinin İsmail Zühdi Efendi'nin metin tavrı ile birleşmesiyle ortaya çıkan letafet ve zarafet celi sülüsün artık gönül rahatlığıyla olgunluk devresine girebileceğini haykırmaktadır.

İstif hususiyetinde ise zaman zaman girift satır istifinde geleceğe göz kırptığı nazarlardan kaçmamaktadır. İsmail Zühdi Efendi'nin harflerindeki metin tavrın istifi etkilediği, nazarlara rahatlattığı, yazının akışına kuvvet verdiği ve yazıya estetik bütünlük kazandırdığı dikkat çeken bir haldir. Çünkü harf bünyeleriyle istif her zaman birbirini tamamlayan iki unsurdur. İkisinden birindeki bir kusur veya eksiklik yazının bütününe etki eder. Bir yazı eğer etkileyici ve nazarlara hoş geliyorsa muhakkak o yazının harf bünyeleri ve istif mükemmeliyeti uyum içindedir. İşte biz Şah Sultan Türbesi yazılarında buna şahit oluyoruz.

KAYNAKÇA

- Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Alparslan, Ali; *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Alparslan Ali; *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.
- Berk, Süleyman, *Hattat Mustafa Rakım Efendi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- Berk, Süleyman; *Devlet-i Aliye'den Günümüze Hat Sanatı*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2013.
- Derman, Uğur – İsmail, Zühdi, “Yeni” Md, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001.
- İnal, Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- Mert, Talip, *C.Ü.İ.F. Dergisi*, c. 18, 2014, 140.
- Mustakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, (hızr. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- Nurullah Ödem, *Arşivi*, İstanbul.
- Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010.
- Yaman, Peyman Ayşe; *Devhat-ül Küttab İncelemeli Metin Çevirisi*, (Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. S.B.E., İstanbul 2003.
- Yazır, Mahmud Bedreddin; *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara 1972.

LÜGATÇE

-A-

Afif	: İffetli, namuslu, temiz
Ahi	: Kardeş
Aklam-ı Sitte	: Altı çeşit yazı. Buna şeş kalem de denir. Muhakkak-reyhani, sülüs- nesih, tevki-rıka' yazılarını içerir.
Ayet-el Kürsi	: Bakara Suresinin 255. Ayeti

-B-

Berzah Alemi	: Ölülerin ruhlarının kıyamete kadar bulunacağı alem
--------------	--

-C-

Celi	: İri, aşikar, büyük. Aklam-ı Sitte yazılarının büyük ağızlı kalemle yazılanı
------	---

-Ç-

Çanak	: Harfin çanağı andıran yayvanımsı kısmı
-------	--

-D-

Delail	: Deliller
Devha	: Büyük, ulu
Dud-i Dil	: Yürekten çıkan ah

-E-

Enam	: Enam suresini de içine alan küçük yazma eser
Enderun-u Hümayun	: Saray çalışanlarını yetiştirmek için kurulan teşkilat

-F-

Fem-i Kalem	: Kalem ağzı, kamlş kalemin ucunun kesilmiş hali
-------------	--

-G-

Girift : Dolaşık, birbiri içine girgin

-H-

Hace : Hoca, ağa, çelebi
 Hacegan : Hocalar, yüzbaşı rütbesinin karşılığı sivil bir rütbe
 Hazin : Hazine muhafızı, Hazinedar
 Hazire : Etrafında duvar bulunan mezarlık
 Hilye : Peygamberin fiziki özelliklerini ve üstün vasıflarını anlatan belirli bir formu olan hat eseri
 Hüccet : Delil, senet, vesika

-İ-

İcazet : İzin belgesi, diploma
 İhdas Etmek : Meydana Getirmek, Ortaya Çıkarmak
 İstif : Harf ve kelimelerin geometrik veya serbest bir yüzeyde estetik ve ölçülü bir şekilde yerleştirilmesi
 İzhar Etmek : Göstermek

-K-

Kasr : Köşk, saray
 Kazasker : Osmanlıda İlmiye rütbelerin sonuncusu
 Kemalât : Bilgi ve ahlak olarak olgun olmak
 Kıt'a : Orta boyda bir kitap ebadındaki kağıt üzerine genelde dikdörtgen şekilde bir form içerisine birkaç hat nevi kullanılarak yazılan eser
 Kubur : Mezarlar
 Küttab : Katipler

-M-

Maarif : Marifetler, bilimler
 Mahfil : Oturulacak yer, toplantı yeri
 Menzil : Yollardaki konak yeri, ev

Meşk	: Hocanın verdiği yazılı veya sözlü derse çalışmak için yapılan karalama yahut yapılan çalışmanın hocaya sunulması
Muhakkak	: Aklam-ı Sitteye mensup bir yazı çeşidi
Muhakkik	: Gerçeği arayıp meydana çıkaran
Murakka	: Mukavvaya yapıştırılan kıt'aların bir araya getirilmesi ile oluşturulan yazı numuneleri
Mushaf	: Sahife haline getirilmiş kitap, Kuran
Müznib	: Günahkar, suçlu

-N-

Nesih	: Aklam-ı Sitteye mensup bir yazı çeşidi
Nüvis	: Katip, yazıcı, yazar
Nestalik	: Talik yazı, nesih ile talikten bozma bir yazı çeşidi

-P-

Portal :

-R-

Rabbi yessir	: Sülüs ve diğer bazı hatların talimine başlarken yazılan dua mahiyetindeki ilk ders
Ravza-yı Mutahhara	: Hz. Muhammedin Medine'de bulunan kabri
Reisü-l Hattatin	: Zamanında yaşadığı hattatların en önde geleni
Reyhani	: Aklam-ı Sitteye mensup bir yazı çeşidi

-S-

Sadaret	: Başta bulunma, başa geçme, Sadrazamlık Makamı
Sani	: ikinci
Sicil	: Resmi yazıların kaydedildiği kütük
Sülüs	: Aklam-ı Sitteye mensup bir yazı çeşidi

-Ş-

Şifa-ı Şerif	: Kadı İyaz tarafından yazılan Hz. Peygamberin şemaii hakkındaki kitap
--------------	--

Şikeste : Kırık, kırılmış, talik yazıyı andıran bir yazı
 Şive : Yazı özelliği, yazış şekli

-T-

Tahrir : Motiflerin veya harflerin dış sınırını belirlemek için çizilen
 ince çevre çizgileri
 Tashih : Bir yazının, tezhibin ya da resmin hatalı olan yerlerini
 düzeltme
 Teşekkül Etmek : Şekillenmek, oluşmak
 Tevellüt Etmek : Doğmak
 Tevki : Aklam-ı sitteye mensup bir yazı çeşidi
 Tuğra : Osmanlı Padişahların imzası veya mührü

-U, Ü-

Ulema : Alimler

-Y-

Yed-i Tula : Bir sahada çok geniş bilgi sahibi olmak
 Yesari : Sol tarafa ait, solak

-Z-

Zer : Sarı, altın
 Zeyn : Zinet, süs
 Zünub : Günahlar

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ali Ümran Koçakel
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum - 21.07.1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Niğde ve Erzurum Aile ve Sosyal Politikalar İ. M.
İletişim	
E-Posta Adresi	Ayn.aynkaf@gmail.com
Tarih	21.06.2017